

ԿՈՆՏԵՍՏԱԿԱՆԻ ՅԵՎ ԽՈՐՀՏԵՍՈՒԹՅԱՆ
ԲԱՆՎՈՐԻ ԴՐԱԴԱՐԱՆ

Արմ

Ա. ԽԱԶԱՏՐՅԱՆ

ԲԱԴՐՋԱՆ

ՅԵՎ

ՏԱՔԴԵՂ

Գ Յ Ո Ւ Ղ Հ Ր Ա Տ

1 9 3 6

Յ Ե Ր Ե Վ Ա Ն

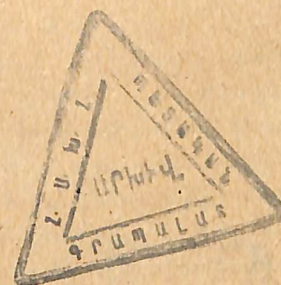
30 JAN 2018

ԿՈՒՏՆՏԵՍԱԿԱՆԻ ՅԵՎ ԽՈՐՀՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ
ԲԱՆՎՈՐԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՀՍԽՀ ՀՈՂԺՈՂԿՈՄԱՏ—ԱՅԳԵ-ՊՏՂԱԲԱՆՋԱՐԱԲՈՒԾԱԿԱՆ ՎԱՐՁՈՒԹՅՈՒՆ

Ս. ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

ԲԱԴՐՋԱՆ ՅԵՎ ՏԱՔԴԵՂ

ԳՅՈՒՂՀՐԱՏ—ՅԵՐԵՎԱՆ 1936

Բ Ա Դ Ր Զ Ա Ն

Բաղրջանը հարավային բանջարանոցների հիմնական կուլ-
տուրաներից մեկն է, վորը խոշոր նշանակություն ունի թե՛ աշ-
խատավորության սննդի գործում, թե՛ արդյունաբերության մեջ:
Նա գործ է ածվում բազմատեսակ կերակուրների մեջ յեփած,
խորոված և տապակած վիճակում, վորպես համեղ սննդատու
պտղաբանջար:

Պահածոների արդյունաբերության մեջ բաղրջանը նույնպես
խոշոր տեղ է բռնում. նրանից պատրաստում են խավյար (укра)—
ֆարշիրովկա և սոուսով տապակած բաղրջան՝ հունական ձևով,
վորոնք մեր լավագույն պահածոների շարքին են պատկանում:

Շնորհիվ իրենց բարձր վորակի, բաղրջանի պահածոներն
ամենուրեք մեծ սպառում ունեն, մանավանդ ձմռան ամիսներին,
յերբ թարմ բանջարեղենների պական անհրաժեշտ է լինում
լրացնել պահածոների միջոցով:

Բաղրջանի թարմ խավյարն ավառ ամենահարգի նա-
խաճաշերից մեկն է և, վերջապես, մեր դաշտավայրում բաղրջանն
ամենորյա կերակուրների անբաժան մասն է կազմում:

Սակայն սրա հետ միասին, պետք է ասել վոր, շնորհիվ
բարձր ջերմություն պահանջելուն, բաղրջանի մշակությունը
կենտրոնացած է դիտավորապես դաշտավայրական շրջաններում,
իսկ լեռնային և մասամբ նախալեռնային գոտիներում ու հյուսի-
սային շրջաններում նա շատ սահմանափակ է քիչ է մշակվում: Այս
դրությունը նորմալ չհամարելով, բանջարաբուծության առաջ
խնդիր է դրվում համապատասխան ագրոձեռնարկումների կերա-
ման միջոցով և սելեկցիոն համապատասխան սորտերի առաջ-
ցումով բարձրացնել հարավային, ջերմասեր կուլտուրաների, վո-
րոնց թվում է բաղրջանի ու ապրիկոսի, մշակությունը դեպի լեռ-

11-2804394

նային և նախալեռնային գոտիները ու նրանց դարձնել մասսա-
յական սպառման բանջար:

Բադրջանի բարձր սննդատու հատկությունները կայանում
են նրանում, զոր, բացի սպիտակուցային նյութերից, ածխաջրե-
րից և ճարպերից, նրա մեջ գտնվում են մեք որգանիզմի համար
այնքան անհրաժեշտ հանքային աղեր և վիտամիններ, վորոնց
բացակայության դեպքում մարդու որգանիզմը նորմալ չի զար-
գանում և առաջանում են մի շարք նյարդային, մկանային և վոսկ-
րային հիվանդություններ: Այդ հիվանդությունները բուժման
միակ միջոցն որգանիզմը վիտամիններով ապահովելն է:

Բացի կերակուրների մեջ թարմ վիճակում գործածելուց,
բադրջանը չորացնում են ձմրան համար, թթու յեն դնում և նրա-
նից մուրաբաներ ու ցուկատներ են պատրաստում:

Այսպիսի բաղմագան և լայն գործածության հետևանքով է,
վոր բադրջանի տարածությունները տարեցտարի ավելանում են
և բարձրանում դեպի նախալեռնային և լեռնային գոտիները:
1935 թվին Հայաստանում բադրջանի մշակության տակ գտնվում
եր 98 հեկտար տարածություն, իսկ 1936 թվին համար ծրագրվում
է այդ տարածությունը հասցնել 120 հեկտարի:

ԻՆՉ ՊԵՏՔ Ե ԻՄԱՆԱԼ ԲԱԴՐՋԱՆԻ ՄԱՍԻՆ

Բադրջանը պատկանում է նույն մորմազգիների ընտանի-
քին, ինչ վոր տոմատը, տաքդեղը և կարտոֆիլը: Սա միամյա
բույսն՝ 70—120 սմ բարձրության խիստ ճյուղավորված ցողու-
նով, խորը գնացող արմատային սխտեմով, վորի գլխավոր ար-
մատը խորանում է մինչև 30—50 սմ, իսկ նրա ճյուղավորումներն
հորիզոնական ուղղությամբ տարածվելով հասնում են մինչև
1—1,2 մետր յերկարության:

Բադրջանը շուտ փայտացող բավականին ամուր ցողուն ունի,
վորի շնորհիվ ամբողջ բույսը կանգուն է և թփանսան: Ցողունը
և ճյուղավորումները տարբեր փոփոխականների մոտ լինում են կա-
նաչ, մանիշակագույն և շագանակագույն: Նույն գույնի յեն լի-
նում նաև տերևակոթունները և տերևի ջղերը:

Տերևները ձվաձև են կամ յերկարավուն սրտաձև, վորոչ չա-
փով բլթակավոր, կանաչ գույնի և պատած են խիտ թավով, վոր
հեշտությամբ ձեռքով մաքրվում է, դրա շնորհիվ տերևներն ըն-
դունում են մոխրագույն տեսք:

Բադրջանն ունի խոշոր, սպիտակ-մանիշակագույն ծաղիկ-
ներ, վորոնք բաղկացած են 5 պսակաթերթից, 5 կանաչ գույ-
նի բաժակաթերթից, 5 առնչքից և մեկ վարսանդից: Բադր-
ջանը ինքնափռողովող բույս է, սակայն մեր հարավի տաք պայ-
մաններում տալիս է վորոչ 1/2, խաչաձև փռողոտում: Նայած փո-
փոխակի, պտուղը լինում է տարբեր ձևի, տարբեր մեծության
և տարբեր գույնի:

Ըստ ձևի, պտուղը լինում է յերկարավուն գլանաձև, տան-
ձաձև, կլոր և յերկարավուն ծոված: Գույնը կարող է լինել մա-
նիշակագույն, սև, սև-կապտավուն, շագանակագույն, կանաչ-մոխ-
րագույն և սպիտակ: Սակայն սրանցից արդյունաբերական նշա-
նակություն ունեն միայն մուգ-մանիշակագույն, շագանակագույն
և սև-կապտավուն գույնի փայլուն տեսքով պտուղները: Ըստ
պտղի ձևի, մեղ մոտ՝ Հայաստանում տարածված են գլխավորա-
պես յերկար գլանաձև բադրջանները, իսկ տանձաձև (բուլղարա-
կան) և կլոր (ամերիկյան) տեսակները շատ քիչ սպառում ունեն,
թեև պետք է ասել, վոր պահածոների արդյունաբերության հա-
մար սրանք շատ պիտանի և հարմար տեսակներ են: ԽՍՀՄ-ի
հարավային շրջաններում՝ Ուկրաինայում, Վոլգայի շրջանում,
Ղրիմում, Հյուսիսային Կովկասում, ինչպես և Սև ծովի շրջանում
մշակվում է բադրջանի գլխավորապես տանձաձև տեսակները, վո-
րոնք հայտնի յեն «բուլղարական» անունով: Բադրջանի յերկար
տեսակները տարածված են «տեղական» անունով, Անդրկովկասում,
Իրանում, Թուրքիայում և Եթիոպիայում:

Բադրջանի հայրենիքը Հնդկաստանն է, ուր նա մշակության
մեջ յեղել է մեր դարաշրջանից մի քանի հազար տարիներ առաջ:
Այստեղից նա աստիճանաբար տարածվել է դեպի Արևելք՝ Ճա-
պոնիա, Չինաստան և դեպի արևմուտք՝ յեվրոպական յերկրները,
ուր նա առաջին հերթին տարածվել է Հունաստանում, Բուլղա-
րիայում, Իտալիայում, Սպանիայում, Ֆրանսիայում և այլն:

Ամենից շատ տարածված է բադրջանը ասիական յերկրնե-
րում՝ Տաճկաստանում և Իրանում:

Ռուսաստանում բադրջանի մշակությունը սկսել է տարած-
վել XIX դարում, և այժմ ԽՍՀՄ-ում նա մեծ չափով մշակվում է
Ղրիմում, Հյուսիսային Կովկասում, Ուկրաինայում, Անդրկովկա-
սում, Թուրքեստանում և Ստորին Վոլգայի մարզում:

ԲԱԴՐՋԱՆԻ ՓՈՓՈԽԱԿՆԵՐԸ

Հայաստանում մշակվող բազրջանների մեծ մասը պատկանում են Իզմիրի բազրջանների տեսակին, վերոնք ունեն հետևյալ նկարագրերը:

Պտուղները գլանաձև են՝ 15—18 սանտիմետր յերկարությամբ և 6 սմ տրամագծով, ուղիղ կամ քիչ կեղծած: Պտուղը կոթունի մոտ քիչ բարակում է, իսկ ծայրի մասում կլոր կամ քիչ կոնաձև է: Պտղի գույնը մուգ-մանիշակա-շագանակագույն է: Հասունանալուց սերմացուն ստանդում է գորշ-դեղին գույն: Թե պտղի ձևով, և թե իր վորակով սա լավագույն տեսակն է կերակուրների և պահածոների արդյունաբերության համար: Միսն սպիտակ է, համեղ, միջակ քանակի սերմերով: Տերևաթիթեղը ձվաձև է՝ սեպաձև կտրված հիմքով: Տերևի յերկարությունը 20—22 սմ է, լայնությունը՝ 14—16 սմ: Տերևակոթունը յերկար է, ցողունը՝ բարակ և խիստ ճյուղավորված: Բույսի բարձրությունը՝ 80—110 սմ է: Բավականին վաղահաս տեսակ է, հասունանում է ցանքից 110—120 օրում, հեկտարից տալիս է 15—18 տոնն լավորակ բերք, վորը համապատասխան սղորոձեռնարկումների միջոցով կարելի յի հասցնել մինչև 20—30 տոննի:

Այս տեսակին են պատկանում մեր տեղական փոփոխակները՝ «Տերևանի տեղական բազրջան» — «Հաջի-Շյլաղի» և «Բորչալու»-ի բազրջանները:

Բացի մեր տեղական փոփոխակներից, արժանի յեն ուշագրություն արդյունաբերական հետևյալ փոփոխակները.

1. «Բուլղաբակ մամիլեակուլյն».— Պտուղները մուգ-մանիշակագույն են, յերկարավուն տանձաձև, ծայրի մասում լայնացած, 12—15 սմ յերկարությամբ և 9—10 սմ տրամագծով: Միսը նուրբ է, սպիտակ գույնի և համեղ: Տերևները ձվաձև են, կտրված հիմքով և թույլ բլթակներով: Տերևները խոշոր են՝ 25—30 սմ յերկարությամբ և 15—20 սմ լայնությամբ, կարճ տերևակոթուններով: Ցողունն ամուր է, հաստ, արմատավղի մոտ 4—5 սմ տրամագծով: Թփի բարձրությունը 100—150 սմ է, թուփը կանգուն է: Բավականի ուշահաս տեսակ է, բայց արդյունաբերության համար միանգամայն պիտանի:

2. Մամիլեակուլյն գանամ.— Կարճ թուփ ունեցող բազրջան է, թփի բարձրությունը՝ 45—55 սմ, ցլրաված մուգ-մանիշակագույն ճյուղերով, վորից թուփը փռված ձև է առանում: Տերևները յեր-

կարավուն ձվաձև են, բավականին խոշոր, մանիշակա-կանաչավուն տերևաթիթեղով և մուգ-մանիշակագույն շղերով: Պտուղները յերկարավուն ձվաձև են, 8—10 սմ յերկարությամբ, 6—7 սմ լայնությամբ, սև-մանիշակագույն: Շատ վաղահաս փոփոխակ է, հասունանում է 90—100 օրում և միանգամայն պիտանի յի մեր լեռնային շրջաններում տարածելու համար:

3. Դելիվաստ.— Ունի փոքր, կոմպակտ կարճ թուփ, մուգ-մանիշակագույն ցողունով և մոխրականաչագույն տերևներով: Պտուղները մանր են, ովալ ձևի, համեղ, սպիտակ-կանաչավուն գույն: Շատ վաղահաս փոփոխակ է, կիսափռված թփով, առատ պտղաբերությամբ: Կարելի յի առաջարկել մեր լեռնային շրջանների համար:

4. Շախյոթ.— Պտուղները սև-մանիշակագույն են, տանձաձև-յերկարավորն, մանր՝ 12 սմ յերկարությամբ և 5—6 սմ տրամագծով: Միսը սպիտակ-կանաչավուն է: Տերևները մանր են, ձվաձև, թույլ բլթակներով: Ցողունը բարակ է, ձկուն, բաղմամբիվ ճյուղավորումներով, վորի շնորհիվ թուփը փռված է, համարյա զետնամերձ: Սանույնպես առատ պտղաբերող վաղահաս փոփոխակ է, վորը կարող է հաջող մշակվել մեր լեռնային գոտիներում:

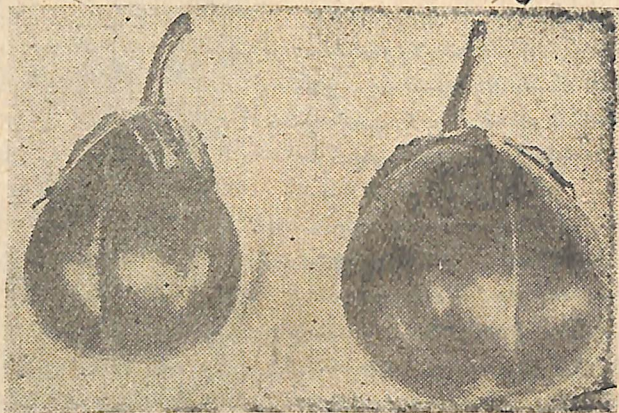

Նկ 1. Տեղական բազրջան

ՀՈՂԸ, ԿԼԻՄԱՆ, ՏԵՂԸ ՅԱՆՔԱՇՐՁԱՆԱՌՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ ՅԵՎ ՄՇԱԿՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԵՐԸ

Բազրջանը պահանջում է բարձր ջերմություն, պայծառ, արևառատ օրեր և յերկար վեգետացիոն շրջան: Նրա աճեցողության նվազագույն ջերմաստիճանը հավասար է 12—15° Ց, ոպտիմում 25—30° Ց, իսկ առավելագույնը՝ 40—45° Ց: 8° տակ, բազրջանի աճեցողությունը կանգ է առնում, իսկ 0° տակ նա

ցրտահալումն է: Մեր դաշտավայրի պայմաններում, մշակության ամբողջ ժամանակաշրջանում, պահանջում է 3000—3500⁰ ջերմություն: Այս պատճառով ել նա մշակվում է գլխավորապես տաք յերկրներում: Սակայն Պեղաբանջարաբուծական Ձոնալ կայանի փորձերը ապացուցել են, վոր ջերմոցային սածիլների յեվ համապատասխան լսան լագրոնեմադիվմների միջոցով բաղդամի մեծկուրյունը հետապնդ է բարձրացնել մեծ լեռնային գոթիներ:

Նկ. 2. «Բուլղարական մանիշակապույն» — բաղդամ

Ստվերոտե վատ լուսավորված հողամասերում բաղդամը լավ չի աճում, այդ պատճառով ծառերի ստվերում բաղդամ մշակել չի կարելի: Բաղդամի հաջող մշակության համար խոշոր նշանակություն ունի նաև ողի չորությունը. խոնավ, ամպամած և անձրևոտ տեղերում թուփը թեև փարթամ է աճում, բայց վատ է պտղաբերում և բույսը ջուր է հիվանդանում:

Բաղդամը սիրում է պարարտ, թափանցիկ և լավ ստրուկտուրա ունեցող հողեր: Նրա համար լավ են ավազակավային, հումուսով հարուստ հողերը: Լավ մշակված հարուստ կավա-ավազային հողերում ել բաղդամը հաջող բերք է տալիս: Ծանր կավային հողերում բաղդամի մշակությունը կարելի չէ կատարել հեկտարին 30—40 տոնն որդանական պարարտանյութ տալուց հետո: Սեահողերում բաղդամը շատ փարթամ է աճում, սակայն ուշ է պտղաբերում և քիչ բերք է տալիս: Ստորերկրյա բարձր ջրեր ունեցող և ճահճացած հողերում բաղդամ մշակել չի կարելի: Բաղդամի հաջող մշակության համար մեծ նշանակություն ունի

հողի ստրուկտուրան, նրա թափանցիկությունը, ջրունակությունը և ջերմունակությունը, վորպեսզի նրա արմատները խորը թափանցելով հողի մեջ՝ լավ ճյուղավորվեն և ապահովեն ջրի և սննդանյութերի նորմալ մատակարարումը:

Հողի մեջ յեղած պարարտանյութերի հանգեպ բաղդամը պահանջկոտ է, այդ պատճառով ել պարարտացման խնդիրը կտրեոր տեղ է բռնում բաղդամի մշակության ժամանակ: Վորպես որդանական պարարտանյութ, բաղդամին պետք է տալ կամ փաած գոմաղը, կամ անային աղը, կամ ֆեկալ պարարտանյութեր՝ հեկտարին 30—40 տոննի հաշվով: Զի հանձնարարվում բաղդամին թարմ գոմաղը տալ, վորովհետև թարմ գոմաղը նպաստում է բույսերի հոռանալուն և մոլխոտերի զարգանալուն: Փորձերը ցույց են տվել, վոր անային աղը և կանոնավոր պատրաստած խառնաղբը նույն աղեկցությունն են թողնում, ինչ վոր փաած գոմաղը և տրվում են հողին նույն քանակությամբ: Ֆեկալ պարարտանյութերը, այսինքն՝ մարդու կղկղանքը, վորպես ավելի ուժեղ պարարտանյութ, տրվում է ավելի քիչ քանակով:

Որդանական նյութերով հարուստ հողերում բաղդամին պետք է տալ հանքային պարարտացում՝ հեկտարին 40—60 կիլոգրամ մաքուր ազոտի և 60—90 կիլոգրամ ֆոսֆորաթթվի հաշվով, այսինքն՝ 200—250 կգ աղոտական պարարտանյութ (ծծմբաթթվային ամոնիյ, սելիտրա, ցիանամիդ, ազոտաթթվային ամոնիյ և այլն) և 450—500 կգ սուպերֆոսֆատ:

Փորձերն ապացուցել են, վոր կես նորմա որդանական և կես նորմա հանքային պարարտանյութերի միասնական գործածությունը տալիս է ավելի բարձր եֆեկտ, քան որդանական և հանքային պարարտանյութերը՝ ամեն մեկն առանձին վերցրած, և բարձրացնում է բաղդամի բերքատվությունը 50—100 %-ով: Այս դեպքում որդանական պարարտանյութերը հողը հումուսով հարստացնելով, լավացնում են նրա ստրուկտուրան, բարձրացնում են նրա կլանողականությունը, վորի շնորհիվ և հանքային պարարտանյութերի մեջ տված սննդանյութերը լրիվ կլանվում են հողի մեջ և լավ ոգտագործվում բույսի կողմից:

Ցերեանի Պողաբանջարաբուծական Ձոնալ կայանի փորձերն ապացուցել են, վոր մեր դաշտավայրի հողային պայմաններում, անգամ առանց որդանական պարարտանյութեր մտցնելու, միայն հանքային պարարտանյութերի գործադրումը, կանոնավոր մշակության դեպքում, առաջացնում է բերքի 50—60% բարձրացում:

Այսպես, որինակ՝ կայանը 1934 թվին վերջացնելով բազրջանի հանքային պարարտացման դոզաների փորձերն ազոտի և ֆոսֆորի վերաբերյալ, ստացել է հետևյալ արդյունքները՝

I. Ազոտի դոզաների ուսումնասիրության արդյունքներ

Վերցված և ազոտի հետևյալ դոզաները՝ հեկտարին 60 կգ, 90 կգ և 120 կգ մաքուր ազոտ: Փորձը զբված է ծծմբաթթվային ամոնիումի հետ):

Պարարտացման դոզան	Բերքը 1 հեկտարից		Բերքը տեկոներով
	Քաշը—ցենտ	Քանակը հատով	
1. Մոուզիչ (սոսնց պարարտացման) .	98,5	98.524	100
2. Ֆոն—սուպերֆոսֆատ	115,4	103.926	129
3. Սուպերֆոսֆատ+ազոտ 60 կգ . . .	183,7	146.548	187
4. Սուպերֆոսֆատ+ազոտ 90 կգ . . .	244,6	181.231	248,9
5. Սուպերֆոսֆատ+ազոտ 120 կգ . . .	233,9	178.006	235,7

Այսպիսով, տեսնում ենք, վոր ազոտական և ֆոսֆորական պարարտանյութերի միասնական գործադրումը տալիս է բերքի խոշոր բարձրացում:

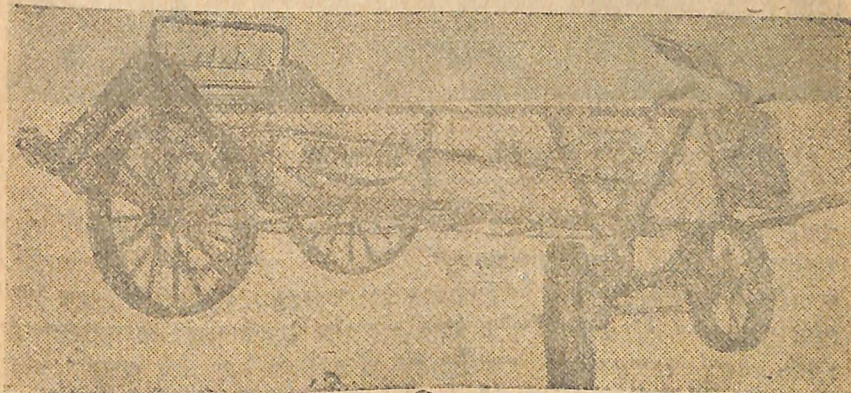
II. Ֆոսֆորի դոզաներն ազոտի ֆոնի վրա. արդյունքը յեղել և հետևյալը

Պարարտացման դոզան	Բերքը 1 հեկտարից		Բերքը տեկոներով
	Քաշը—ցենտ	Քանակը հատով	
1. Չպարարտացրած սուպերֆոսֆատ	190,6	143.729	100
2. Ազոտական ֆոն	209,8	162.306	110,8
3. Ազոտ+սուպերֆոսֆատ 60 կգ . . .	253,3	179.960	133,3
4. Ազոտ+սուպերֆոսֆատ 90 կգ . . .	295,3	203.904	155,3
5. Ազոտ+սուպերֆոսֆատ 120 կգ . . .	268,0	187.377	141,2

Սակայն պետք է ասել, վոր հանքային պարարտանյութերի այս դոզաները բոլոր շրջանների հողերի համար նույննությամբ ընդունել չի կարելի և ամեն մի տնտեսության համար պետք է վորոշվեն առանձին, յեղնելով հողի հատկություններին, վորի համար անհրաժեշտ է խորհուրդ հարցնել Հողբաժնի կամ ՄՏԿ-ի գյուղատնտեսին:

Այսպիսով, ուրեմն, ակնհայտ է, վոր մեր բանջարաբուծական կոլտնտեսությունների և խորհրտնտեսությունների դաշտերի բերքատվության բարձրացման գործում հանքային պարարտանյութերի գործադրումը խոշոր լծակ է հանդիսանում: Որքանական պարարտանյութերը պետք է մտցնել հողը աշնան հերկի ժամանակ, կամ, ծայրահեղ դեպքում՝ վաղ գարնան կրկնահերկի ժամանակ: Այդ դեպքում պարարտանյութերը պետք է դաշտ փոխադրվեն աշնան և ձմռան ամիսներին և կույտներով հավասարապես դասավորվեն դաշտում, իսկ գարունը բացվելուց անմիջապես փռվեն և հողի տակը տրվեն կրկնահերկի ժամանակ:

Հանքային պարարտանյութերը տրվում են հողին գարնան կրկնահերկի կամ փոքրի ժամանակ: Որքանական պարարտանյութերը՝ գոմաղբը, տնային աղբը և այլն, պետք է ցրվել գոմաղբ ցրող հատուկ մեքենայով և ապա հերկել, — իսկ մեքենայի բացակայության դեպքում կարելի չէ ցրել նաև ձեռքով:

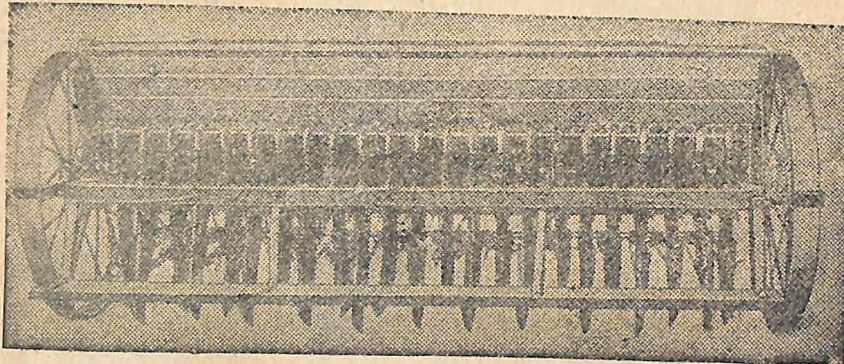

Նկ. 3. Գոմաղբ ցրող մեքենա

Հանքային պարարտանյութերը մտցվում են հողը նույնպես հատուկ մեքենայով, կամ դրա համար ազտագործվում են հանաատիկային սովորական շարժացանները: Մեքենայի բացակայության դեպքում հանքային պարարտանյութերը շաղ են տալիս ձեռքով և ապա հողի տակը տալիս գուլանով կամ փոցիով: Պարարտանյութերը հավասարապես շաղ տալու համար անհրաժեշտ է նախապես բոլոր կոշտերը մանրել և արվելիք բոլոր տեսակի նյութերը իրար հետ լավ խառնել և ապա մտցնել հողի մեջ: Պարարտանյութերը կարելի չէ տալ հողին համառարած ձևով, կամ

մտցնել միայն շարքերը, ի հարկե, գերադասելի յե պարար-
տացման համատարած ձևը: Բազրջանի մշակութային դեպքում
հանքային պարարտանյութերը կարելի յե տալ հողին նաև սա-
ծիլումից հետո՝ կուլտիվացիայի ժամանակ: Կարելի յե նաև տալ
մաս-մաս, ըստ վորում պարարտանյութերի մի մասը տալիս են
հողին սածիլումից առաջ, իսկ մյուս մասը՝ հետագա կուլտիվացիա-
յի ժամանակ:

Ցանքաշրջանառության մեջ բազրջանը տեղավորում են լրիվ

Նկ. 4. 23 շարքանի ունիվերսալ շարքացանը, վորը և սերմ և ցանում և
հանքային պարարտանյութ մտցնում հողի մեջ

պարարտացումից յերկրորդ կամ յերրորդ տարին, այսինքն՝ որ-
գանական լրիվ պարարտացում (60—80 տոնն մեկ հեկտարին)
տալիս են բազրջանին նախորդող կուլտուրային, իսկ հաջորդ տա-
րին մշակում են բազրջանը կամ առանց լրացուցիչ պարարտաց-
ման, կամ լրացուցիչ տալիս են միայն հանքային պարարտա-
նյութեր: Բանջարանոցային 5—6 դաշտյա ցանքաշրջանառության
մեջ, վորտեղ 2-րդ դաշտը օրվում և տոմատին, բազրջանը տեղա-
վորվում և 4 կամ 5-րդ դաշտում, տալով նրան 30—40 տոնն
որգանական պարարտանյութ: Այդ դեպքում բազրջանի համար
լավ նախորդներ են հանդիսանում բոստանային կուլտուրաները՝
(սեխը, ձմիրուկը, վարունդը և կաբաչկին), կամ թիթեանածաղ-
կավոր բույսերը (լոբին, վոլուբը և սիսեռը):

Բազրջանի համար լավ նախորդ են հանդիսանում նաև պա-
րարտացրած տերևաբանջարները: Իր հերթին՝ պարարտացրած
բազրջանը լավ նախորդ և հանդիսանում բոստանային կուլտու-
րաների, լոբազգիների և արմատապտուղների համար: Բազրջանի
համար լավ նախորդներ են նաև միամյա կամ բազմամյա թի-

թեանածաղկավոր խոտաբույսերը: Բազրջանի հողը պետք և հեր-
կել աշնանից՝ 20—22 սանտիմետր խորությամբ, ի հարկե, յեղնե-
լով վարելաչեղտի հզորութունից: Սաղը հողերում խոր հերկ կա-
տարիլ և խճոտ յենթահողը յերես բարձրացնել չի կարելի. այդ
դեպքում վարը պետք և կատարել վարելաչեղտի հզորությամբ,
իսկ խորությունը ավելացնել հատուկ խորավարներով (почво-
углубитель), վորոնք գնալով ակոսի միջից՝ հողը փխրեցնում են
առանց շուռ տալու, այսպիսով մի քանի տարում վարելաչեղտի
հզորությունն ավելանում և: Աշնան հերկի ժամանակ, ինչպես
արդեն ասացինք, պետք և մտցնել հողի մեջ նաև որգանական
պարարտանյութերը:

Աշնան հերկը նպաստելով հողում խոնավության կուտակ-
ման, միաժամանակ նպաստում և որգանական մնացորդների քայ-
քայման, մոլախոտերի և ֆլասատուների ու հիվանդությունների
դեմ պայքարելուն, լավացնում և հողի կազմությունը՝ փոքրելով
առաջացած բոլոր կոշտերը և թիթեացնում և գարնան աշխա-
տանքները:

Սոնավությունը լավ կուտակելու, ձյան և անձրևի ջրերը
լավ պահելու նպատակով, աշնան հերկը չեն փոցխում և թողնում
են ձյան տակ ակոսներով, իսկ վաղ գարնանը՝ գոլորշիացումը կա-
սեցնելու համար՝ հենց վոր հողը յերեսից քիչ չորանա, աշնան վարը
պետք և փոցխել: Այնուհետև դաշտը թողնում են փոցխված մին-
չև ապրիլ ամսի յերկրորդ կեսերը և սածիլումից մի 7—10 որ
առաջ կատարում են կրկնահերկ: Այդ ժամանակ աշնանից հերկած
հողը բավականին նստած և մոլախոտերով ծածկված և լինում, և
գարնան կրկնավարը վոչնչացնելով մոլախոտերը, նորից փոք-
րեցնում և հողը և նախապատրաստում սածիլման համար: Կրկնա-
վարը կատարվում և ավելի սաղը, քան աշնանավարը: Գարնան
կրկնավարից անմիջապես հետո հողը փոցխում են և ապա մար-
դոցում: Բոլոր դեպքերում ել հողը պետք և հերկել կամ փոցխել
քեչ վիճակում. թաց կամ ցիխ հողում վոչ մի աշխատանք չպետք
և կատարել: Թե հերկի, թե կրկնահերկի և թե փոցխելու ժամանակ
պետք և անպայման հավաքվեն և դաշտից դուրս բերվեն բազ-
մամյա մոլախոտերի (չայիր, զանդուրդան) տակոիկները և քա-
րերը: Սրանով կիսով չափ կկրճատվի հետագա քաղհանի աշխա-
տանքները և կհեղտանա մշակութային մեքենայացումը:

Այսպիսով, ուրեմն, հողի լավ մշակությունը և խոր հերկը՝
հետագա կրկնահերկի և մոլախոտերի տակոիկների հավաքման

հետ միասին, բազրջանի բարձր բերքաավելության անհրաժեշտ նախապայմաններն են հանդիսանում:

Դարձան կրկնահերկից և հողը փոցխելուց հետո պատրաստում են բազրջանի մարզերը և հավ սար կոկում: Մեր խոշոր տնտեսություններում մարզոցի աշխատանքները նույնպես կատարվում են տրակտորներով, վորոնց կցված հատուկ մարզոցները ցանկացած հաստություն թմբեր կապելով, քաշում են ուղիղ մարզեր և միաժամանակ փոցխում զիգ-զագ փոցխով, վորը հարմարեցվում է յերկու մարզոցների արանքում: Տրակտորը մեկ օրում մարզոցում է 7—8 հեկտար, հող:

Բազրջանի մշակությունը տարվում է հարթ մարզերում արժեքով, շարքը շարքից 60—70 սմ և բույսը բույսից 35—45 սմ հեռավորության վրա, նայած հողի բերրությանը: Թմբերի վրա բազրջան մշակելու կարելի է: Մարզերի լայնությունը, նայած հողի կազմության և թեքության, վերցնում են 2,5—3 մետր, այնպես վոր մի մարզում լինում է 4—5 շարք, իսկ յերկարությունը, վորքան ջրելու հնարավորությունները թույլ կտան՝ յերկար, վորպեսզի միջշարքային տարածությունների քաղհանը և կուլտիվացիան կատարվեն մեքենաներով: Աղքատ հողերում, վորտեղ բազրջանի փարթամ աճեցողություն չի սպասվում, կարելի է վերոհիշյալ տարածությունները փոքր ինչ կրճատել: Բացի այդ, վաղահաս և փոքրապտուղ տեսակները տնկվում են խիտ, իսկ ուշահաս և խոշորապտուղ բազրջանները, վորոնք դարձացնում են փարթամ թուփ, տնկվում են ավելի հեռու:

Այսպիսով, մեկ հեկտարի վրա տնկվում է 30—40,000 հասն սածիլ:

Բազրջանի բազմացումը տարվում է սերմերի ցանքով, կիրառելով սածիլման յեղանակը: Յեթե տամատի ղեպքում վորոշ տեղեր գործադրվում է սերմերի ցանքը ուղղակի մշտական տեղում, ապա բազրջանի վերաբերյալ այդ առել չի կարելի: Բազրջանը բոլոր տեղերում մշակվում է սածիլների միջոցով:

Հայաստանի դաշտավայրի պայմաններում բազրջանի մշակությունը կարելի է տանել և՛ բացօթյա, և՛ ջերմոցային սածիլներով: Վաղահաս բերք ստանալու համար սածիլն անպայման պետք է պատրաստել կամ ջերմոցներում, կամ տաք մարզերում: Բացօթյա սածիլներն ուշ են դաշտ փոխադրվում և ուշ ել սկսում են պտղաբերել: Նախալեռնային և լեռնային գոտիների պայմաններում բազրջանի մշակությունը անպայմանորեն պետք է տար-

վի ջերմոցային սածիլներով, վորովհետև բացօթյա սածիլները այստեղ շատ յետ կընկնեն և բերք չեն տա:

Բազրջանի թե ցանքի և թե սածիլման ժամկետները տարբեր ջրջանների համար վորոշելիս պետք է յեղնել տեղի կլիմայական պայմաններից, հաշվի առնելով այն, վոր բազրջանի մատղաջ ծիլերը և նոր տնկած սածիլները շատ դժայտն են անգամ ամենաթույլ ցրտերին և 0,5°—0,8 Ց. տակ արդեն ցրտահարվում են. ուրեմն սածիլը դաշտ կարելի է դուրս բերել միմիայն ցրտահարությունների վախ՛ն իսպառ անցնելուց հետո, այսինքն՝ դաշտավարական գոտում ապրիլի վերջին—մայիսի սկզբին, նախալեռնային գոտում մայիսի 5-ից հետո, և լեռնային գոտում մայիսի վերջին—հունիսի սկզբին:

Ցանքը կատարում են այն հաշվով, վոր սանիլը մինչև դաշտ փոխադրվելը սածիլանոցում մնա 45—55 օր, իսկ լեռնագոտիներում՝ ել ավելի, վորպիսի ժամանակամիջոցում նա առաջացնում է 5—6 տերև, ունենում է 15—18 սմ բարձրություն, և տալիս է տնկելու համար միանգամայն պիտանի բույսը սածիլանոցում դրանից ավելի չպետք է թողնել, վորովհետև այդ ղեպքում նա շատ կձգվի, կդախանա և կսկսի ծաղկել: Յեղնելով վերոհիշյալից՝ մեր տարբեր կլիմայական գոտիներում բազրջանի ցանքի և սածիլման մոտավոր ժամկետները կարելի է ընդունել հետևյալ ձևով:

	Ջերմոցներում		Տաք մարզերում		Բացօթյա սածիլանոցներում	
	Ցանքի ժամկետը	Սածիլը դաշտ փոխադրելու ժամկետը	Ցանքի ժամկետը	Սածիլը դաշտ փոխադրելու ժամկետը	Ցանքի ժամկետը	Սածիլման ժամկետը
1. Դաշտավայրում	15/III—15/IV	25/IV—15/V	15/III—10/IV	15/V—1/VI	15/IV—20/IV	1/VI—15/VI
2. Նախալեռնային գոտում	25/III—25/IV	5/V—25/V	25/III—20/IV	10/VI—25/V	20/IV—5/V	10/VI—20/VI
3. Լեռնային գոտում	10/III—10/IV	25/V—10/VI	10/IV—1/V	15/VI—25/V	—	—

Պողարանջարաբուժական Զոնալ կայանի 1934 թվի աշնանը դրած փորձերն ապացուցել են, վոր մեր դաշտավայրի պայմաններում, բացի ջերմոցների, տաք մարգերի և բաց սածիլանոցների ցանքից, բազրջանի հիանալի սածիլներ կարելի յե ստանալ զոնդուրմա ցանքով (ձմռացանով), վորից դարնանը ստացվում են միանգամայն առողջ, հաստ, մուգ գույնի, դիմացկուն բույսեր: Դոնդուրմա ցանած բազրջանը կարելի յե թողնել հենց տեղում՝ առանց փոխադրման և այդ դեպքում բույսերի աճեցողությունը շատ քիչ և տարբերվում ջերմոցային լավագույն սածիլներից: Բազրջանի ձմռանը դեռ արտադրության պայմաններում մասսայականորեն փորձված և ստուգված չեն, սակայն յեղած տվյալները գալիս են ասելու, վոր ձմռացանը մեծ հետաքնարներ ունի մեր դաշտավայրի համար: Այս խնդրի ուսումնասիրությունը դեռ շարունակվում և Զոնալ կայանում և ընտանի կփոխադրվի արտադրության մեջ՝ ստուգելու համար:

Բազրջանի սածիլների բուծումը պետք և տանել այնպես, վոր սածիլը փարթամ արմատական սիստեմ առաջացնի սածիլանոցում, վորովհետև բազրջանն ունի խորը գնացող գլխավոր արմատ, վորի ճյուղավորումները թեև բավական յերկարում են, բայց առատ մազարմատներ չեն առաջացնում, ուրեմն՝ անհրաժեշտ և փարթամ արմատական սիստեմ ստեղծել հենց սածիլանոցում, մանավանդ, վոր նրա ցողունը շատ շուտ փայտանում և և հետագայում՝ դաշտում տնկելուց, անգամ բլիցից հետո ել նոր արմատներ չի առաջացնում, ինչպես դա տեղի յե ունենում սոմատի դեպքում: Իսկ մատղաշ հասակում բազրջանի ծիլերի ցողունը հողով ծածկելուց առաջացնում են մազարմատների փարթամ սիստեմ և այսպիսով ապահովում բույսի հետագա լավ սնունդը:

Լավ սածիլ ստանալու համար սերմը ցանում են շաքերով՝ շաքեր շաքերից 6—8 սմ հեռավորության վրա, և ծիլերը յերեւուց հետո նոսրացնում 5—6 սմ-ի վրա, այնուհետև առաջին տերևը յերևալու ժամանակ կատարում են ծիլերի բուզլից, կամ ուղղակի հող են մազում և ծածկում ծիլերի ցողունը հողով մինչև շաքիլատերևները և լավ ջրում:

Այդպիսով սածիլն առանց պիկիրովկայի լավ զարգանում և և առաջացնում մեծ քանակությամբ մազարմատներ: Պիկիրովկայով սածիլ մեծացնելը միտք չունի, քանի վոր այդ ձևն ավելի թանկ և նստում, պահանջում և ձեռքի մեջ աշխատանք և հետ և պցում սածիլը 10—15 օրով:

Պողարանջարաբուժական Զոնալ կայանի մի շարք տարիների փորձերն ապացուցել են, վոր պիկիրովկան վոչ մի ստավեթություն և իմաստ չունի, յեթե սածիլի մեծացումը տարվի վեթևում նկարագրված ձևով: Պիկիրովկան մեծ ոգնություն կարող և ցույց տալ այն դեպքում, յերբ ջերմոցների քանակը քիչ և, և սածիլները հիմնականում պետք և մեծացվեն տաք մարգերում կամ բաց սածիլանոցներում, այս դեպքում սերմերը ցանում են ջերմոցում և բույսերը շաքիլատերև հասակում պիկիրովկայի յենթարկում տաք մարգերում կամ բաց սածիլանոցներում:

Ջերմոցների ՊԱՏՐԱՍՏԵԼԸ ՅԵՎ ՍԱԾԻԼԻ ԽՆԱԾԻԸ

Բազրջանի սածիլներ պատրաստելու համար ջերմոցները պետք և պատրաստել հետևյալ ձևով:

Ջերմոցների համար պետք և ընտրել հարթ, չոր, բարձր դիրք ունեցող, ստորերկրյա ջրերից ազատ տեղ: Յանկալի յե վոր հողամասը քիչ թեքություն ունենա դեպի հարավ, սակայն այդ թեքությունը չպետք և անցնի 5°—8°-ից: Ջերմոցները ըստ լայնության պետք և դասավորել արևելքից դեպի արևմուտք, յեթևով դեպի հարավ, և շրջանակներին ել տալ փոքր թեքություն դեպի հարավ այնպես, վոր շրջանակի հյուսիսային կողմը բարձր լինի հարավայինից 8—10 սանտիմետրով: Ջերմոցների տեղը պետք և պաշտպանված լինի հյուսիսային և հյուսիս-արևմտյան ցուրտ քամիներից, վորոնք ուժեղ կերպով իջեցնում են ջերմոցի ջերմաստիճանը: Տեղն ընտրելուց հետո փորում են փոսերը, վորոնց խորությունը բազրջանի, տաքեղի և տոմատի համար վերցնում են 50—60 սմ, քանի վոր նրանց ցանքը սկսվում և փետրվարի 2-րդ կեսից հետո և դրանից խոր փոս տնկելու կարիք չկա: Փոսի լայնությունը պետք և համապատասխանի շրջանակի մեծության, իսկ յերկարությունը դրվելիք՝ շրջանակների քանակին — 6—12 մետր:

Ջերմոցները տաքացնելու համար կարելի յե ոգտագործել տարբեր նյութեր՝ երկտրականություն, տաքացրած ջուր, գոլորշի գոմաղը, խառնաղը և տնային աղը, սակայն մեզ մոտ Հայաստանում, առայժմ տարածված են բացառապես գոմաղով տաքացվող ջերմոցները, վորի համար ոգտագործում ենք ձիու թարմ աղը, վորպես շուտ տաքացող և բարձր ջերմություն առաջացնող աղը, վորի այրման ժամանակաշրջանը տևում և 3½ մինչև

41/2 ամիս Մյուլս կենդանիների աղբը նույնպես կարելի չե ոգտագործել ջերմոցները տաքացնելու համար, միայն թե սրանց ծակոտ կենսությունը և թափանցկությունն աղելացնելու համար նրանց պետք է խառնել ծղոտ, թեփ, կամ ձիու թարմ աղբ:

Բացի ձիու, տավարի և վոչխարի աղբից, մերձքաղաքային տնտեսություններում ջերմոցները տաքացնելու համար կարելի չե գործածել տներ և փողոցների աղբը այսպես կոչված տնային աղբը, վորը թեև ուշ է սկսում տաքանալ, սակայն տաքանալուց հետո առաջացնում է բավական բարձր ջերմություն, վորը պահում է 5—6 ամիս:

Ջերմոցները տաքացնող նյութերի տեղափոխումը տնտեսությունները պետք է սկսեն աշնանից՝ ջերմոցների աշխատանքներն սկսելուց առաջ և շարունակեն մինչև վերջին ջերմոցների լցնելը:

Մեր սովորական ջերմոցների ամեն մեկ շրջանակի համար պահանջվում է, միջին հաշվով, 0,5 տոնն կամ մեկ մեծ սայլ գոմաղբ, վորից և պետք է յեղնել գոմաղբի պահանջը վորոշելիս:

Վաղորոք բերված գոմաղբն անժամանակ այրումից ու տաքանալուց ազատելու համար պետք է փռել 20—30 սմ հաստությամբ և ուժեղ կերպով նստեցնել, տրորել, ամրացնել, վորպեսզի մեջը ող չանցնի ու այրումը չսկսի: Այս ձևով նստեցրած ջերմոքի վրա կարելի չե լցնել յերկրորդ շերտը և նույնպես նստեցնել Այդպես աղբը մնում է մինչև ջերմոցները լցնելու ժամանակը: Լցնելուց 6—7 ուր առաջ փռած գոմաղբը խրխրում են, հավաքում իրար վրա և կաղմում 2—2 1/2 մետր բարձրությամբ կույտեր: Կույտերը կաղմնելու ժամանակ գոմաղբը պետք է լավ քրքրել և այնպես անել, վոր ծղոտոտ գոմաղբը հավասարապես խառնվի վոչ ծղոտոտ աղբի հետ, վորպեսզի հետագայում այրումը միահավասար չափով տեղի ունենա: Միաժամանակ պետք է հետևել, վոր կույտ արած գոմաղբը լինի բավական խոնավ. յեթե նա չոր է, ապա պետք է ջրի սառը կամ տաք ջրով Այսպես կույտ արած գոմաղբը սովորաբար 3—4 ուրում տաքանում է և նրա մեջ սկսվում է այրման պրոցեսը: Յեթե գոմաղբը ձմառն ցրտերից այնքան է սառել, վոր կույտերում այն չի տաքանում, այդ դեպքում գիմում են արհեստական տաքացման—ջրում են կույտը 2—5 դույլ յեռման ջրով, կամ կույտի մեջ տաքացրած քարեր են դնում, կամ թե չե սառած կույտի ներսը դնում են վորոշ քանակությամբ արգին տաքացած ձիու թարմ աղբ: Այրման պրոցեսը սկսվելուց հետո կույտը ամբողջապես սկսում է

տաքանալ: Վորպես որինք ջերմոցը կարելի չե լցնել միայն այն ժամանակ, յերբ գոմաղբը լավ տաքացել է, հակառակ դեպքում լցնելուց հետո նա կարող է սառել: Ջերմոցը լցնելու ժամանակ գոմաղբը նորից պետք է խառնել և խրխրել այնպես, վոր նա միահավասար դարավի ջերմոցի ամբողջ տարածության վրա Գոմաղբը պետք է լցնել փոսի բերանի հետ հավասար, վորովհետև հետագայում նա այրման հետևանքով կնստի և կիջնի:

Ջերմոցի փոսը տաք գոմաղբով լիքը լցնելուց հետո դնում են վրան արկղը, վորը տեղավորում են այնպես, վոր յերկու յերկուր կողմերը լինեն ուղիղ հորիզոնական վիճակում, իսկ կողքի կողմերին տալիս են 2—5° թեքություն, այսինքն հյուսիսային կողմը բարձրացնում են հարավայինից 10 սմ, վորով և ամրողջ ջերմոցի շրջանակներն ստանում են 2—5° թեքություն զեպի հարավ—լուսավորության պայմանները լավացնելու և անձրևի ջրերին հոսելու հնարավորություն տալու համար:

Արկղն ամրացնելուց հետո դնում են շրջանակները և ջերմոցը ծածկում ձիւղպներով կամ խտրներով: Այս վիճակում ջերմոցը մնում է 1—2 ուր, վորի ընթացքում տեղի չե ունենում գոմաղբի ամենաուժեղ այրումը և գոմաղբը տալիս է նստվածք: Այդ ժամանակ հարկավոր է գոմաղբը վոտեքերով լավ նստեցնել ու մի ուրից հետո լցնել ջերմոցի հողը:

Գոմաղբը նստեցնելիս պետք է տրորել միահավասար ուժով և միահավասար ծանրությամբ, վորովհետև հետագայում ջերմոցի այն մասում, ուր աղբը լավ չի նստեցրած, այրումն ավելի ուժեղ զնալու պատճառով կստացվի ավելի ուժեղ նստվածք և վառաջանան փոսեր—ջերմոցը փոս կընկնի, իսկ դա կխանգարի հետագա բոլոր աշխատանքները:

Ջերմոցի հողը.—Ջերմոցային աշխատանքների ժամանակ մենք գործ ենք ունենում սովորաբար հողի արհեստական խառնուրդի հետ, վորը պատրաստված է տարբեր հողերի, փտած գոմաղբի և ավազի խառնուրդներից: Ջերմոցի հիմնական մասը կաղմում է հումուսով հարուստ հողը, վորն ամեն տարի ջերմոցները մաքրելուց հետո պետք է թարմացնել, խառնելով նրան վորոշ քանակի փտած գոմաղբ: չիմ հող կամ խամ հող: Հողի արհեստական խառնուրդ կաղմնելիս պետք է յեղնել հիմնական հողի հատկությունից. յեթե հիմնական հողը խամ է, կամ սովորյալանոցի հող, կամ թե չիմի հող և ունի լավ կնձիկային կաղմվածք,

այդ դեպքում մի մաս հոգին խառնուած են 1—1,5 մաս փտած աղբ
և $\frac{1}{2}$ մաս ավազ:

Այս խառնուրդից հարկավոր է ամեն մեկ շրջանակի համար
միջին հաշվով $\frac{1}{2}$ սալ կամ $\frac{1}{4}$ խորանարդ մետր հող, ընդունե-
լով հողաշերտի հաստութիւնը ջերմոցում 15—18 սմ: Ջերմոցի
հողը նույնպէս պետք է պատրաստել վաղորոք և պահել ամեն
մեկ ջերմոցի համար իր հաժապատասխան տեղում:

Ջերմոցի հողը լցնում են լավ խառնելուց և պատրաստելուց
հետո: հողը պետք է լինի «քեշ» վիճակում: յետի հողը չոր է,
ապա նախ պետք է թելի ջրել, հետո քեշ վիճակում լցնել ջեր-
մոց: Վոչ մի դեպքում չոր հող լցնել և ապա ջերմոցում ջրել չի
թույլատրվում: Հողը պետք է ջերմոցի մեջ լցնել հավասար հաս-
տության շերտով և մակերեսը պետք է լինի միանգամայն հարթ
և հորիզոնական: Վոչ մի թեքութիւն հողին տալ չի կարելի, վո-
րովհետեւ հետագայում ջրելիս ամբողջ ջուրը կկուտակվի ջերմոցի
ցածր մասում, իսկ վերին մասը կմնա չոր:

Հողը պետք է այնպէս լցնել, վոր շրջանակը ծածկելուց հե-
տո հողի մակերեսի և ապակու մեջ 10—12 սմ ազատ տարածու-
թիւն մնա: Հողը միահավասար լցնելուց հետո ջերմոցը նորից
ծածկում են շրջանակներով և ճիւղայով ու թողնում, վոր հողը
աճաքանա:

Ջերմոցը լցնելու առաջին 2—3 որվա ընթացքում ջերմո-
ցում առաջանում է 50—60° տաքութիւն և տեղի յետ ունենում
ամոնիակի ուժեղ գոլորշիացում: Ջերմոցում ստեղծվում են ցանքի
համար աննպաստ պայմաններ: այդ ժամանակ ցանք անել չի
թույլատրվում, վորովհետեւ բարձր ջերմաստիճանից և ամոնիա-
կի գոլորշիներից սերմերը և ծիւրերը կփչանան: Արկարիկ ցանել
նաեւ չտաքացած, սառը հողում: ուրեմն հողը լցնելուց հետո պետք
է սպասել 2—3 օր, վորպեսզի անցնի տեղի ունեցող այրման ու-
ժեղ պրոցեսը և հողում ստեղծվի նորմալ միապաղաղ ջերմու-
թիւն, վորից հետո նոր սկսել ցանքը:

Ծանօթ ջերմոցներում պետք է կտտարել մեծ գոլուշութեամբ
և խնամքով կամ հատուկ ջերմոցային շարքացաններով, կամ ձեռ-
քով՝ գծաշարի տակ: Ծանելուց առաջ ջերմոցի հողը ձեռքի փոց-
քով պետք է լավ հավասարեցնել և հարթաչափով ստուգել, վոր-
պեսզի վոչ մի թեքութիւն չլինի: Ջերմոցի ամեն մի շրջանակի
տակ ցանում են 20—30 գրամ բաղրջանի սերմ: Ծանած սերմերը ծած-
կում են թելի ավազախաւը հողի բարակ շերտով կամ ավազով և ան-

միջոցաւ ջրում չաա ժանր անցքեր ունեցող ցնցուղով: Սովորա-
կան անցքեր ունեցող ցնցուղներով ջրել չի կարելի, վորովհետեւ
ջրի ուժեղ հոսանքը լվանում է սերմը ծածկող հողի բարակ շերտը,
մերկացնում է սերմերը և նրանց կուտակում ջերմոցի մի անկյու-
նում: Միանգամայն չպետք է չաա ջրել, վորպեսզի լճացում չա-
ռաջանա: ջուրը պետք է տալ քիչ-քիչ և այնպէս, վոր ջուրն առ-
տիճանաբար ծծվի հողի ամբողջ շերտի մեջ:

Ջրելուց հետո ջերմոցը ծածկում են շրջանակներով և վրան
դրում ճիւղայներ, խտրներ, կամ մեղուկի ու փալասի կտորներ,
վորոնք մնում են նաեւ ցերեկվա ընթացքում, վորպեսզի ջերմոցը
աճաք մնա և չչորանա արեից (ծելու համար լույսն անհրաժեշտ
չէ): Ջերմոցը ծածկած պահում են մինչև ծիւրերի հատ ու կենա
յերեւալը, վորից հետո ծածկոցները վերցնում են և ապակիները
լավ մաքրում՝ ծիւրերին արեի առատ լույս տալու համար:
սակայն չպետք է մոռանալ, վոր ծածկած ժամանակ եւ ջերմոց-
ները հարկ յեղածին չափ պետք է ողափոխել:

Մինչև ծիւրերի յերեւալը պետք է որակաւ 2—3 անգամ դի-
տել ծածկած ջերմոցը, ստուգել՝ արդյոք ծիւրերը չեն յերկվացել,
վորպեսզի ժամանակին վերցվեն ճիւղայները: Փորձը ցույց է տվել,
վոր մթաղաղ ծիւրեր ջերմոցում 2—3 ժամ ծածկած մնալու դեպ-
քում ուժեղ կերպով ձգվում են և անպետքանում: Միշտ պետք
է հիշել, վոր ջերմոցում բույսի լավ զարգանալու համար անհրա-
ժեշտ պայմաններից ամենաանպաստ դրութեան մեջ է լույսը,
ուստի պետք է աշխատել, վոր ծիւրեր յերեւալու օրից սածիլի
աճեցողութեան ամբողջ ժամանակաշրջանում լույսը լինի առատ:
Նրա համար ջերմոցի ապակիները միշտ պետք է պահել միանգա-
մայն մաքուր վիճակում: Միւրեր յերեւալուց հետո ջերմոցի խնամ-
քը կայանում է ծիւրերի նոսրացման, բուզիցի կամ հող մաղելու
և խնամքի ալ ձևերի մեջ, ինչպէս են քաղհանը, փխրեցումը,
ող տալը և ջրելը: Առանձնակի ուշադրութիւն պետք է դարձնել
այս միջոցառումներին ժամանակին ու վորակով կատարելու վրա:

Ցերեկվա ընթացքում, նայած յեղանակին, ջերմոցի ողն
անհրաժեշտ է թարմացնել՝ պետք է ող տալ: Այս նպատակով պետք
է ունենալ ատտիճանների բաժանած համապատասխան փայտյա
հենարաններ, վորոնք շրջանակի առեկ գնելով՝ բարձրացնում են
նրա մի կողմը ցանկացած բարձրութեան վրա: Ողափոխութիւնը
պետք է կատարել ամեն օր, անգամ ամենացուրտ օրերին, միայն
թե ցուրտ օրերին շրջանակները յերկար ժամանակ բարձրացրած

պահել չի կարելի, պետք է նրանց հաջորդաբար մեկ-մեկ բարձրացնել, պահել 1—2 ըրպե և իջեցնել: Այդպես մի յերկու անգամ ամեն մի շրջանակը բարձրացնելով կարելի յի բավարար չափով ջերմոցի ողը փոխել և մաքրել: Յեթե յեղանակը շատ ցուրտ չի, ապա ոգափոխությունը պետք է կատարվի ավելի յերկար ժամանակով՝ 1—4 ժամվա ընթացքում, իսկ հետագայում, յերբ որերը տաքանան՝ անգամ ամբողջ ողվա ընթացքում: Փետրվար-մարտ ամիսներում, դաշտավայրի պայմաններում, ցերեկները հնարավոր է անգամ 2—3 ժամով շրջանակները բոլորովին վերցնել: Ոգ տալիս շրջանակները պետք է բարձրացնել քամու հակառակ կողմից, վորպեսզի ջերմոցը չսառչի, իսկ հանդարտ յեղանակներին ավելի նպատակահարմար է շրջանակները բարձրացնել ներքևի, հարավային կողմից, վորովհետև միշտ խոնավությունն ավելի շատ կուտակված է լինում ջերմոցի հարավային պատի մոտ: Լավ է ոգ տալ նաև յերկու հակառակ կողմերից, այսինքն մեկ շրջանակը բարձրացնել հարավից, մյուսը՝ հյուսիսից, այդպիսով ստեղծել ոգի հոսանք, վորով ավելի լրիվ ոգափոխություն տեղի կունենա: Ոգ տալիս միշտ պետք է հետևել, վորպեսզի ջերմոցի նորմալ ջերմաստիճանը չիջնի: Բաղրջանի նորմալ աճեցողության համար ջերմոցի ջերմաստիճանը չպետք է իջնի 25° 3-ից բաց և շատ տաք միջավայրը + 35—40° Յ նույնպես վնասակար է: Ջերմությունը դիտելու համար պետք է ջերմոցում ունենալ ջերմաչափ, վորը տեղավորել ջերմոցի ստվեր տեղում:

Ջերմաստիճանը կանոնավորելուց և ոգափոխությունից դառած ջերմոցի հետագա խնամքը կայանում է ջրելու, փխրեցման, քաղհանի և սածիլները զրսի պայմաններին սովորեցնելու մեջ:

Ջերմոցները ջրում են սովորաբար ցնցուղներով, սակայն այս ձևը պահանջում է շատ ձեռք աշխատանք, և կարելի չէ շատ հեշտությամբ սացիոնալիզացիայի յենթարկել հետևյալ պարզ ձևով: Ջերմոցների մոտ պարզաստում են ջրի ավաղան, վորից ջուրը նստոսով կամ պոմպով հանում են և ռեզինե խողովակով մոտեցնում ջերմոցներին և ջրում:

Սածիլները պետք է ջրել ըստ բույսի պահանջի: Ջրի խնդիրն առաջնակարգ խնդիրներից մեկն է, վորի աչքաթող անելը կամ անկանոն կատարելը կարող է վոչնչացնել ամբողջ ջերմոցը: Ձմեռն և վաղ գարնան ամիսներին սածիլները սառը ջրով ջրել, չի կարելի, այլ պետք է վերցնել սինյակի ջերմության ջուր: Ջրել պետք է հավասար, այնպես վոր ջերմոցի բոլոր մասերն ել

հավասար չափով խոնավանան, այնուհետև պետք է ջրել այնքան, վոր ջերմոցի հողաշերտը ամբողջովին լավ ծծվի ջրով և խոնավանա: Ջրելու քանակը և ջրի չափը կախված է տարվա յեղանակից և գոլորշիացման աստիճանից: Անհրաժեշտ է ուշ-ուշ ջրել, լավ ջրել և ամեն մի ջրից հետո հողի «քեշ» յեկած ժամանակ խրխրել: Դա կնպաստի և խոնավության պահպանման, և ոգի թափանցելուն հողի մեջ, վորը խոշոր նշանակություն ունի բույսերի աճեցողության համար: Յերբ ջերմոցը լավ չեն ջրում, այսինքն՝ քիչ են ջուր տալիս և հողի ամբողջ շերտը չի խոնավանում, կարիք է լինում հաճախ ջրելու, մանավանդ մարտ ապրիլ ամիսներին: Շատերն ամեն ոք ջերմոցը թեթև ջրում են— «չաղ են տալիս», ստացվում է այն տպավորությունը, վոր իբր ջուր շատ են տալիս— «ամեն ոք ջրում են», մինչդեռ բույսերը ջրի պակասությունից չորանում են:

Մարտ և ապրիլ ամիսներին մեղմ անձրև գալու դեպքում ջերմոցները պետք է բաց թողնել՝ անձրևի տակ: Հետևյալ խնդիրը, սածիլների խնամքի տեսակետից, քաղհանը և փխրեցումն են, վորոնց վրա նույնպես լուրջ ուշադրություն պետք է դարձնել և կատարել ժամանակին, մանավանդ փխրեցումը:

Պետք է միշտ հետևել, վոր սածիլն իր զարգացման ընթացքում լինի մուգ կանաչ գույնի, չղեղնի, չձգվի և չհիվանդանա: Սածիլի դանդաղ աճեցողության դեպքում խորհուրդ է տրվում ջրել աղոտական հանքային պարարտանյութի լուծույթով, որինակ՝ ծծմբաթթվային ամոնիումով, կամ սելիտրայով՝ վերցնելով 12 լիտր ջրին (մեկ վեդրո) 20—25 գրամ պարարտանյութ:

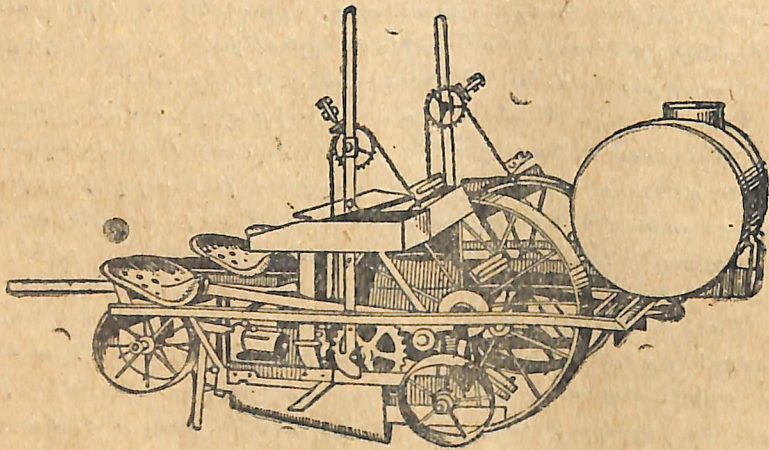
Սածիլի մեծանալու հետ գուլգընթաց, անհրաժեշտ է նրան սովորեցնել զրսի պայմաններին— սածիլը ամրացնել: Դրա համար աստիճանաբար, յեղանակները տաքանալու հետ միասին, սկսում են ցերեկներն ոգ շատ տալ, ավելի յերկար ժամանակ ոգ տալ և ամբողջ ցերեկը ջերմոցը բաց պահել: Հետո գիշերները ձիւղաները վերցնում են, այնուհետև սկսում են գիշերներն ել բարակ ոգ տալ, աստիճանաբար՝ որեցոր գիշերվա ողն ավելի շատացնել, իսկ սածիլը դաշտ դուրս բերելուց 7—10 որ առաջ սկսում են արդեն գիշեր ու ցերեկ ջերմոցները բաց թողնել, միայն թե առաջին որերը պետք է սահմանել գիշերվա հերթազանություն, վորպեսզի ոգի ջերմության հանկարծակի ուժեղ փոփոխման դեպքում անմիջապես ձեռք առնվեն միջոցներ՝ ջերմոցները ծածկելու համար:

Բացի ջերմոցներից, վաղահաս սածիլներ կարելի չէ ստանալ նաև «տաք մարգերում», վորոնք նույն ջերմոցներն են, սակայն աճելի սաղր և առանց ապակյա շրջանակների:

Լավ մշակած սածիլը դաշտ դուրս բերելու ժամանակ պետք է ունենա 5—6 տերև, լինի կարճ, հաստ և մուգ կանաչ գույնի:

Ղեկնային գոտու պայմաններում բաղրջանի սածիլը ջերմոցներում պետք է պահել մինչև առաջին ծաղիկների կոկոնավորումը, վորպեսզի դաշտ դուրս բերելուց հետո նա շուտ ծաղկի և շուտ պտղաբերի: Տաք մարգերում սածիլի խնամքը նույնն է, ինչ վոր ջերմոցներում, ինչ բաց սածիլանոցներում աճելի պարզ և հանրածանոթ է: Բաց սածիլանոցում առանձնակի ուշադրություն պետք է դարձնել սածիլանոցի հողի ընտրության և լրիվ պարարտացման վրա:

Բաղրջանի սածիլը պետք է տնկել անպայման քեշ հողում, վորի համար հողամասը նախորոք ջրում են և քեշը գալուց սածիլը դաշտ փոխադրում:

Նկ. 5. «Բրույեր» սխեմայի սածիլ տնկող մեքենա:

Վորպեսզի բաղրջանը տնկվի ուղիղ շարքերով, սածիլը պետք է տնկել կամ հատուկ սածիլ տնկող մեքենայով, որինակ «Բրույերի» մեքենան, իսկ մեքենաների բացակայության դեպքում պետք է մարգերում ուղիղ գծեր քաշել և նրանց վրա տնկել: Այդ նպատակի համար գոյություն ունեն մի շարք պարզ գործիքներ — մարկյորներ, վորոնցից մի մասն ունենալով լիսեռի վրա ամրացրած թաթեր, գործիքի առաջ ընթանալու

ձևով միասին հողում գծում և իրարից ցանկացած հեռավորության վրա ուղիղ անընդհատ գծեր — շարքեր: Մեքենաների մյուս տեսակները բաղրացած են յերկու կամ յերեք պտավող անիվներից. սրանց վրա ցանկացած հեռավորության վրա դասավորված են փոքր թաթեր, վորոնք մեքենայի առաջ շարժվելու հետ միասին, ուղիղ շարքերով հավասար հեռավորության վրա բացում են փաթիկ փոսեր — նշաններ, վորոնց մեջ հետագայում և տնկվում է սածիլը:

Ուղիղ և հավասար շարքերով տնկելը մեքենայացված մշակության հիմնական պայմաններից մեկն է:

Նորհրդային Միության շատ շրջաններում սածիլի տնկումը վաղուց կատարվում է տնկող մեքենայով, իսկ մեզ մոտ՝ Հայաստանում, դժբախտաբար, այդ մեքենան մինչև որս գործածության մեջ չէ:

Ինչպես արդեն վերև ասացինք, սածիլը պետք է տնկել անպայման քեշ հողում և տնմիջապես ջրել: Բաղրջանի սածիլը խորը չեն տնկում, վորովհետև նրա ցողունից մազաբժատներ չեն առաջանում, իսկ խոր տնկելու հետևանքով յեղած արմատները չնչանեղձ են լինում, և սածիլը չի կպչում:

Այսպիսով, ուրեմն՝ սածիլը պետք է տնկել արմատավորից 2—3 սմ խորը և լամ ամբողջությամբ հողում: Սածիլը պետք է տնկել հողով: Սածիլն անպայման հով ժամանակ պետք է տնկել՝ կամ առավոտյան մինչև ժամը 10-ը, կամ յերեկոյան ժամը 4-ից հետո, վորովհետև սածիլվելով մայիս — հունիս ամիսներում, ցերեկը տընկած սածիլն իսկույն թառամում է, չի կպչում, և ապիս և մեծ տուգս չբռնած բներ:

Սածիլումից 3—4 որ հետո պետք է առաջին անգամ քեշ ջրել, վորի ժամանակ կատարել նաև չրանած սածիլների վերանորոգում: Համենայն դեպս, վերանորոգման աշխատանքները պետք է վերջացնել սածիլումից 7—10 որից վաղ ուշ:

Բաղրջանի սածիլն սկզբնական շրջանում շատ դանդաղ է աճում, ներքևի տերևները հաճախ չորանում են, և սածիլը տնկելուց 4—5 որ հետո դաշտն այնպիսի տեսք է ունենում, առես թե սածիլները չեն բանել և չորանում են, մասնավոր, յեթև սածիլը մասը և յեղել, տնկվել և ցերեկվա չոգին և ջրելուց ել տերևները ջրով ծածկված են յեղել: Այդ բանից չպետք է վախենալ և հարկավոր է ստուգել սածիլի աճման կոնը՝ ծայրաբուրդոն առողջ եթե վաղ. յեթև նա կանաչ է, ուրեմն սածիլը կկպչի, հարկավոր է

միայն թեթև ջուր տալ և հողի քեշը գալուց կատարել առաջին փխրեցումը: Դրանից հետո սածիլը յերկար ժամանակ պետք է ջրից պահել, մինչև բույսերը սկսեն աշխատել և ընդունեն մուգ կանաչ տեսք: Սկզբնական շրջանում բաղրջանը հարկավոր է ընդհանրապես քիչ ջրել և հաճախ փխրեցնել. այդ դեպքում նա ավելի լավ է աճում, խորացնում և արմատական սխտեմը և չի դեղնում: Հետագայում՝ հունիս, հուլիս և ոգոստոս ամիսներում, բույսի փարթամ զարգացման և պտղաբերման շրջանում, ջրելու պահանջն ավելի յե շատանում և բաղրջանը ջրում են, նայած կարիքին, ամեն 8—12 օրը մեկ անգամ:

Ամբողջ վեգետացիայի շրջանում բաղրջանը ջրվում է 12—16 անգամ:

Բաղրջանի մշակութային խնդրում կարևոր տեղ պետք է տալ կանոնավոր քաղհանին և հաճախակի փխրեցումներին, վորոնք կատարվում են սեղոնի ընթացքում 3—4 անգամ՝ համապատասխան կուլտիվատորների և մեքենաներով:

Քաղհանը բերքամշակման կարևորագույն աշխատանքներից մեկն է, վորի նպատակն է պայքարել մոլախոտերի դեմ և նրանք ժամանակին արմատախիլ անելով՝ բարենպաստ պայմաններ ստեղծել կուլտուրական բույսերի նորմալ աճեցողություն համար: Մոլախոտերը լինելով ավելի դիմացկուն և ավելի արագ զարգանալով խլում են կուլտուրական բույսից սննդանյութերը և ջուրը, վատացնում են լուսավորության պայմանները և նպաստավոր միջավայր են ստեղծում հիվանդությունների և վնասատուների զարգացման համար: Մոլախոտերը ուժեղ զարգանալով՝ ժամակին պայքար չմղելու դեպքում, բոլորովին խեղդում են կուլտուրական բույսերը և վոչնչացնում բերքը:

Բացի աճեցողություն համար անհրաժեշտ սննդանյութեր և ջուր վերցնելուց, մոլախոտերը իրենց կանաչ մասսայով մեծ քանակությամբ ջուր են գոլորշիացնում և նպաստում հողի շուտ չորանալուն: Այստեղից պարզ է, թե վորքան խոշոր վնաս կարող են հասցնել մոլախոտերը յեթե նրանց դեմ ժամանակին կանոնավոր պայքար չկազմակերպվի, այլ կերպ ասած, յեթե վորակով քաղհան չկատարվի: Այս տեսակետից ավելի վնասակար են բաղմամյա տակալավոր մոլախոտերը, վորոնց արմատախիլ անելը բավական դժվար է՝ շնորհիվ նրանց բաղմամյա, կենսունակ և արագ զարգացող տակալիկների:

Մոլախոտերի դեմ պայքարը — քաղհանը մեզանից խլում է մեծ քանակությամբ բանվորական ուժ և արտադրական այլ միջոցներ, և անկազմակերպ ու վոչ ռացիոնալ պայքարի դեպքում

ստեղծում և մեծ լարվածություն տնտեսություն աշխատանքների մեջ: Ահա թե ինչու մեր սոցիալիստական խոշոր տնտեսությունների պայմաններում քաղհանի աշխատանքների ստախանովյան մեթոդներով ռացիոնալ և ժամանակին կազմակերպված ու նրանց մեքենայացված կարևորագույն և վճարական նշանակություն ունեն բերքատվության բարձրացման գործում:

Ամեն տարի մեր տնտեսությունները միլիոնների հասնող գումարներ են ծախսում քաղհանի վրա և չնայած դրան դեռ մեքենայտերը բոլորովին մաքրված չեն մոլախոտերից: Դրա պատճառը այն է, վոր հաճախ մեր տնտեսություններում քաղհանը կատարվում անորակ, անժամանակ, ուշացած և վոչ կազմակերպված: Մոլախոտերի դեմ պայքարելը պետք է սկսել հենց աշնանահերկի ժամանակից, հավաքելով և դաշտից դուրս տանելով բաղմամյա մոլախոտերի՝ չայրի և դանդուրդանի տակալիկները: Աշնանավարը միաժամանակ նպաստում է միամյա մոլախոտերի վոչնչացմանը՝ հողի տակի տալով գետնի յերեսին ընկած նրանց սերմերը, վորոնք հողի խոր շերտերում փառում են և չեն ծլում: Այնուհետև չայրը և դանդուրդանը պետք է հավաքել նաև գարնան կրկնահերկի և փոցխի ժամանակ, վորով նպաստած կլինենք քաղհանի հետագա աշխատանքների կիսով չափ կրճատելուն:

Այս միջոցառումները թեև խոշոր չափով վոչնչացնում են մոլախոտերը, բայց նրանց իսպառ չեն վերացնում, այնպես վոք վեգետացիայի ընթացքում անհրաժեշտ է լինում կազմակերպել նաև անմիջական պայքար արդեն ծլած մոլախոտերի դեմ: Այս պայքարը պետք է սկսել վորքան կարելի յե շուտ, յերբ մոլախոտերը շատ չեն բարձրացել և կուլտուրական բույսից շատ սնունդանյութեր և ջուր չեն խլել: Մոլախոտերի դեմ մատղաշ հասակում պայքարելը անհամեմատ հեշտ է թե բանվորների և թե մեքենաների աշխատանքի տեսակետից, վորովհետև այդ հոսակում նրանք հեշտ են արմատախիլ անել:

Վորակով քաղհանը պահանջում է մոլախոտերը արմատով հանել և վերացնել նրանց նորից ծլելու հնարավորությունը: Եթե մոլախոտերը արմատով չեն հանվում, այլ միայն յերեսից են կտրվում, մի քանի օրից հետո նրանք նորից կանաչում են և այս անգամ ավելի ճուղավորված և ավելի փարթամ զարգացած: Սրա դեմն առնելու համար անհրաժեշտ է քաղհանը կատարել այն ժամանակ, յերբ մոլախոտերը նոր են սկսում բարձրանալ և կուլտուրական բույսին չեն ծածկել: Քաղհանը պետք է

կատարել հողի քել վիճակում, վորպետղի թե աշխատանքը հեշտ լինի և թե մոլախոտերը արմատով դուրս գան: Հողը չոր լինելու դեպքում քաղհանից մի 3—4 ար առաջ բազրջանը պետք է ջրել և քելը գալուց քաղհանել. դա կնպաստի նաև հողում խոնավության պահպանման:

Բազրջանի առաջին քաղհանը կատարվում է յերկրորդ վեդիաացիոն ջրից հետո, այսինքն սածիլումից մի 15—20 որ անց: Հետագայում քաղհանը կրկնվում է 3—4 անգամ, նայած կարիքին և մոլախոտերի զարգացման: Յերբեք չպետք է թողնել, վոր մոլախոտերը ծաղկեն կամ սերմակալեն, վորովհետև այդ ժամանակ նրանք արդեն բավական աննշանյութեր վերցրած կլինեն հողից և մեծ քանակությամբ ջուր դուրսիացրած. բացի այդ, մեծացած մոլախոտերի դեմ պայքարը կպահանջի կրկնակի չափով բանվորական ուժի գործադրում, իսկ սերմակալած մոլախոտերի սերմերը քաղհանի ժամանակ թափվելով հողի մեջ, նորից կնպաստեն մոլախոտերի տարածման: Քաղհանել պետք է վոչ միայն քաղրջանի մարգերի մեջը, այլև բոլոր թմբերը, ջրառունները, և յեղրերի ճանապարհներն ու շրջակայքը:

Այս բանը մեզ մոտ անտես են արել և քաղհանում են միայն մարգերի մեջը: Մա խոշոր և անթույլատրելի սխալ է, վորովհետև թմբերի վրա, առունների յեղրերի և ճանապարհների վրա մնացած մոլախոտերը սերմակալելով, վարակման առատ աղբյուր են հանդիսանում մոլախոտերի տարածման համար: Նրանց սերմերը քամու և ջրի միջոցով հեղուկությամբ տարածվում են ամբողջ գաղտովը մեկ և քաղհանած արքը մի քանի որից հետո նորից ծածկվում է մոլախոտերով: Մա վերը հիշված անորակ քաղհանի պատճառներից մեկն է, վորը պետք է անպայման ուղղել և մեր տնտեսութուններում, վորպես որենք, մացենի թեմբերի, ջրառունների, ճանապարհների և մարգերի քաղհանը, այլապես քաղհանը յերբեք ցանկացած արդյունքը չի տա:

Բազրջանի քաղհանը, վորպես շարքահերկ բույսի, վորը մշակվում է 60—70 սմ միջկարգային տարածութունների վրա, պետք է անպայման կատարել կուլտիվատորներով—ձիու կամ բազմաշարք տրակտորային կուլտիվատորներով, իսկ բույսերի միջի տարածութունը շարքերում պետք է քաղհանել ձեռքի հողոր բազնեքով: Բամբակի մշակության մեջ կուլտիվատորը արդեն մասսայականացրած գործիք է, վորի եֆեկտավորութունը պարզ և հասկանալի չէ մեր ամեն մի կուլտեսողականի համար. նույնը պետք

է անել նաև բազրջանի. տաքեղի և այլ շարքահերկ բանջարեղենների համար:

Փոքր տարածութունները անամբռն բանջարանոցներում կարելի չի քաղհանել ձեռքի հողոր բազնեքով: Քաղհանած մոլախոտերը պետք է հավաքել և դաշտից դուրս տանել, ողտագործելով վորպես անասնակեր կամ թարմ վիճակում կամ սիլոսի մեջ: Մեր մի շարք տնտեսութուններում այդ բանը չեն անում և քաղհանած մոլախոտերը թողնում են դաշտում, ասելով, վոր վոչինչ կչորանա, կփոխի և հողը կպարարտացնի. դա նույնպես սխալ է, վորովհետև մոլախոտերի վրա գտնվում են մեծ քանակությամբ հիվանդութունների և վնասատուների սպորներ, ձվեր, հարսնյակներ, թրթուրներ և այլն, վորոնք մոլախոտերը դաշտում թողնելու դեպքում կվարակեն կուլտուրական բույսերը: Բացի այդ, բազմամյա տակուրկավոր մոլախոտերի մնացորդները ջրելուց հետո կարող են նորից կանաչել:

Այսպիսով, ուրեմն, ժամանակին կատարած և վորակով քաղհանն է, վոր ապահովում է բույսի նորմալ զարգացումը և բարձր բերքատվութունը:

Բացի քաղհանից, բազրջանի մշակության մեջ մեծ տեղ պետք է տալ հողի փխրեցման, վորը կատարվում է ջրելուց հետո առաջացած կեղևի վոչնչացման և հողի մաղականութունը խախտելու նպատակով: Մեր բանջարանոցների պայմաններում ջրից հետո հողի յերեսը ուժեղ կիրպով կեղևակալում է, վորպես յերևույթը արգելում է ողի ազատ թափանցելուն հողի մեջ և անող (անանորը) պայմաններ է ստեղծում բույսի արմատական սխտեմի նորմալ զարգացման, ինչպես և հողում գտնվող միկրոօրգանիզմների գործունեության համար: Այնուհետև կեղևը նպաստում է ջրի ուժեղ գոլորշիացման հողի մակերեսից և չորացնելով հողերը՝ առաջացնում է խոնավության աննպաստ պայմաններ: Այդ պատճառով հողի փխրեցումը նույնպես հանդիսանում է աղբոտելիական կարևոր ձեռնարկումներից մեկը: Մեզ մոտ հաճախ քաղհանի և փխրեցման աշխատանքները շփոթում են և համարում մի աշխատանք, սակայն դա այդպես չէ: Ճիշտ է, քաղհանի ժամանակ միաժամանակ տեղի չի ունենում նաև հողի փխրեցում, բայց կարող է պատահել, վոր հողը բոլորովին ազատ է մոլախոտերից, իսկ ուժեղ կեղևակալման հետևանքով փխրեցումը անհրաժեշտ է:

Փխրեցման ժամանակ կեղևի վոչնչացման հետևանքով խախտ-

վում և հողի մագաղանությունը, կասեցվում և ջրի գոլոր-
չիացումը և ստեղծվում են ողաթափանցկության լավ պայ-
մաններ, իսկ դրանք մեծ նշանակություն ունեն բույսի ար-
մատական սխտեմի փարթամ զարգացման համար, ինչպես
և միկրոօրգանիզմների նորմալ գործունեություն համար, վո-
րոնք քայքայելով որգանական նյութերը և կապելով ողի
ազատ ազոտը, հարստացնում են հողը կարևոր անոգանյութերով:
Փխրեցումը պետք և կատարել նույնպես հողի քեշ վիճակում,
վորպեսզի կոշտեր չառաջանան, և նույն մեքենաներով, ինչ վոր
քաղհանը: Քեշը թուած հողում կատարած փխրեցումը վոչ մի
արդյունք չի տալիս:

Բադրջանի համար փխրեցումը առանձնակի նշանակություն
ունի, վորովհետև նրա արմատները բավականին խորը գնալով՝
համեմատաբար քիչ են ճյուղավորվում և ողաթափանցկու-
թյան վատ պայմաններում լավ չեն զարգանում:

Ամբողջ վեգետացիայի շրջանում բադրջանին տալիս են
3—4 փխրեցում:

Սաժիլումից 40—45 օր անց, բադրջանը սկսում և ծաղկել
և 18—25 օրից տալիս և առաջին պտուղը: Այսպիսով, սաժիլու-
մից 65—70 օրից հետո տեղի յե ունենում բադրջանի առաջին
բերքահավաքը, վորից հետո ծաղկումը և պտղաբերումը շարու-
նակվում և անընդհատ, մինչև աշնան ցրտա՝արությունները:
Առաջին բերքահավաքից հետո՝ ամեն 3—5 օրը մեկ պետք և
բադրջանի բերքը հավաքել: Բոլոր բույսերի պտղաբերությունը
միաժամանակ չլինելու հետևանքով ամեն անգամ բերքահավա-
քում մասնակցում են բույսերի $\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{3}$ մասը, այնպես վոր սե-
ղոնի ընթացքում տեղի յե ունենում 10—20 բերքահաք, նայած
փոփոխակին և կլիմայական պայմաններին: Ամեն մի թուփը
միջին հաշվով տալիս և 4—6 պտուղ, ըստ վորում մի հեկտա-
րից ստացվում և 150—200.000 հատ բադրջան, վորը հավասար և
18—25 տոննի: Բերքը պետք և հավաքել պտուղների կիսահա-
ռած վիճակում, յերբ միջի սերմերը դեռ չեն կարծրացել և նոր
են կաղմակերպվել, վորովհետև սերմակալած և հասունացած
պտուղը՝ սերմացուն անպետք և գործածություն համար: Մեր
տեղական բադրջանները հավաքում են պտուղները 15—18 սան-
տիմետր յերկարություն հասնելուց, յերբ 6—7 պտուղը քաշում և
մեկ կլիգրամ: Պտուղները դրանից ավելի մեծացնել չի կարելի,
նախ նրա համար, վոր այդ դեպքում թե պտուղների վորակն և

ընկնում, և թե թփի պտղաբերությունը թուլանում: Չպետք և մե-
աանալ, վոր բերքահավաքը միևնույն ժամանակ պտղաբերու-
թյան կանոնավորումն և, վորովհետև վորքան նորմալ և հաճախ
և կատարվում բերքահավաքը, այնքան թուփն ավելի շատ պտուղ
և տալիս և ընդհակառակը, վորքան յերկար ժամանակ են պտուղ-
ները մնում թփի վրա, այնքան շատ և թուլանում նրանց պտղա-
տվությունը:

Բադրջանի բերքահավաքը պետք և կատարել առավոտյան
հովին կամ յերեկոյան: Շոգ ժամանակ բերքահավաք կատարել
չի հանձնարարվում, վորովհետև ցերեկվա շոգին թե բույսի, թե
պտղի ջրի տոկոսը խիստ ընկած և լինում և քաղելուց հետո պը-
տուղները հեշտությամբ թառամում են: Հավաքած բերքը դաշ-
տում արևի տակ թողնել չի կարելի: պետք և անմիջապես փո-
խադրել ծածկի տակ, կամ յեթե դաշտում և կուտակված, նրա վրա
փակել թարմ խոտ կամ վորեն այլ ծածկոց: Բադրջանը փոխադ-
րում են և տարալով, և առանց տարալի, ուղղակի սայլերի մեջ
լցված ձևով: Տարալով փոխադրելիս խորհուրդ չի տրվում պար-
կերով փոխադրել, վորովհետև պարկերի մեջ բադրջանը կորց-
նում և իր փայլը:

Սերմ ստանալու համար յերկրորդ կամ յերրորդ բերքահա-
վաքի ժամանակ թփի վրա ընտրում են լավ զարգացած, տիպիկ
պտուղներ և թողնում սերմացուի համար: Սերմաբուծական գտա-
տորտ ցանքերը տնտեսական մյուս ցանքերից պետք և 1—1,5
կլիոմետր հեռու լինեն, վորպեսզի խաչաձև փոշոտում տեղի չու-
նենա և սորտի մաքրությունը չաղտոտվի: Սերմացուներ ընտրե-
լուց առաջ համապատասխան կաղմակերպությունների կողմից
կատարվում և սերմաբուծական ցանքի ստուգում՝ ապրոբացիա՝
փոփոխակի մաքրությունը և միատեսակությունը պարզելու հա-
մար, վորից հետո արդեն տրվում և համապատասխան վկայա-
կան և թույլտվություն գտաստորտ սերմաբուծության համար:
Ամեն մի թփի վրա պետք և թողնել 1—2 սերմացու: դրանից
ավելի չի կարելի թողնել, վորովհետև այդ դեպքում թե սերմա-
ցուները լավ չեն կաղմակերպվում և հասունանում, և թե թուփն
և թուլանում ու դաշտի բերքատվությունը ընկնում: Յեթե ամեն
մեկ թփի վրա թողնենք մեկ սերմացու, այդ դեպքում կարելի
կլինի ամեն թփից վերցնել նաև 3—4 ապրանքային պտուղներ,
իսկ 3 սերմացու թողնելու դեպքում բույսն ուժասպառ և լի-
նում և ապրանքային պտուղներ քիչ և տալիս:

Մեկ սերմացու բազրջանը տալիս է 10—18 գրամ սերմ, նայած փոփոխակին և սերմացուի մեծության: Քիչ սերմ պարունակող բազրջաններն ալելի մասլի և վորակով են համարվում: Սերմը գորշ-գեղնավուն է և օւնի վորոշ փայլ: Բազրջանի սերմերը մանր են, տափակ, յերկնամուռքաձև: Նորմալ սերմը պետք է օւնենա 85—95% ծլունակություն, 95—98% մաքրություն և 85% տնտեսական պիտանիություն: Սերմը ծլունակությունը պահուն է 5—8 տարի, նայած պահելու պայմաններին:

ԲԱՆՐԱՍՏԱՆԻ ՀԻՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՅԵՎ ՎՆԱՍԱՏՈՒՆԵՐԸ

Բազրջանի հիվանդությունները և Ֆլասատուններն ընդհանուր առմամբ նույնն են, ինչ վոր տոմատինը—նույն բակտերիոզը, պտուղների փտումը, տեպտոլիան և այլն հանդիսանում են նաև բազրջանի հիվանդությունները, սակայն պետք և ասել, վոր մեք դաշտավայրի էոր պայմաններում բազրջանն առհաստաբակ քիչ և հիվանդանում: Համենայն դեպս նա տոմատից շատ և շատ դժմացկուն և, և յեթե ջրելու ռեժիմը նորմալ պահպանվի, բազրջանը միանգամայն առողջ կմնա:

1. **Ֆուգարիոզ.**—Սա ամենատարածված հիվանդութիւնն էրից մեկն է, վորն առանձնակի ֆլուսս է հասցնում հարավային տաք յըջաններում, վորովհետեւ սունկը լավ զարգանում է բարձր ջերմաստիճանի տակ։ Ներս մտնելով բույսի հյուսվածքների մէջ, սնկի միջելիումը լցնում է բոլոր անցքերը և տանող խողովակները, վորի հետեանքով ջրի և սննդանյութերի մատակարարումը կանգ է առնում, բույսը թառամում է և չորանում։

Հիվանդութիւնն արտահայտվում է նրանով, լոր բույսի տերևներն սկսում են դեղնել, կուչ գալ և աստիճանաբար չորանալ: Բույսի փնասված մասերի կտրվածքի վրա պարզ յերևում են սև, գորշ հյուսվածքներ, վորոնցով ֆուդարիողը տարբերվում է բակտերիալ թաւածումից: Հիվանդութիւնն առաջացնող ստենկը հողում կարող է ապրել մի քանի տարի և այդ պատճառով նրա դեմ պայքարելու կարեւորագույն միջոցը պետք է հպմարել ցանօքաշրջանառութիւնը, դիմացկուն փոփոխակներ ընտրութիւնը և սածիլանոցի հողի ախտահանումը:

2. Բաղկեցերիալ բառամուկում.—Նույնպէս տարածված հիվանդու-
թյուն է, մասնավանդ տաք ջրջաններում: Հիվանդ բույսերն
սկզբնական ջրջանում շարունակում են ֆնալ կանաչ, բայց հե-
տագայում, հիվանդության ո ժեղ զարգացման ժամանակ, միան-
գա՛րից դեղնում են և չորանում: Հիվանդ բույսերի ցողունի մեջը
սևացած է լինում և ցողունը կտրելիս դուրս է գալիս գորշ
գույնի կաթնանման հեղուկ: Թառամում առաջացնող բակտերիան
անցնում է բույսի վրա առաջացած վերքերից և ճեղքվածքներից
բույսի ներքին հյուսվածքների մեջ և քայքայում ամբողջ բույսը:

Այս հիվանդութիւնը դեռ լրիվ ուսումնասիրված չէ և այդ պատճառով պայքարի անմիջական միջոցներ առաջոժմս չկան։ Վորպես ագրոկուլտուր ձեռնարկումներ առաջարկվում են նախ կանոնավոր ցանքաշրջանառութեան կիրառումը, վորի մեջ բազըը- ջանը նույն դաշտը պետք է վերադառնա 3—4 տարուց վոչ շուտ, այնուհետե ժամանակին և կանոնավոր պայքար մոլախոտերի և քնասատուների դեմ, առողջ սերմերով ցանք և սածիլանոցի հողի ախտահանում։

3. Տերեկների բծավորութիւնն (սեպատորիա).— Այս հիվանդութիւնը քնասում ե բուշի միայն տերեւներին, վորոնց վրա սկզբբում առաջանում են սպիտակ մանր բծեր, կետեր՝ գորշ յիզրեւով։ Այդ բծերի հետեանքով տերեւների նորմալ գործունեյութիւնը խախտում ե, նրանք սկսում են թաւամել, կռչ գալ ե

վերջը չորանալ: Մնդի վարգացմանը նպաստում է ողի խոնավությունը և ջերմությունը: Սուսկն ամենից լավ զարգանում է 25° ծելս. տակ: Տերևների չորանալն սկսվում է ներքևի մասից և աստիճանաբար վեր և բարձրանում: Պայքարի միջոցներն են՝ դիմացկուն փոփոխականների ընտրությունը, կանոնավոր ցանքաշրջանառությունը, սածիլանոցի հողի ախտահանումը և սրբահումներ 1%-ոց բորդոյան հեղուկով:

4. Բադրջամի պտուղների նեխում. — Բադրջամի պտուղների նեխումը կարող է առաջանալ մի շարք բակտերիաների և սնկերի գործունեությունից պատճառով: Վարակված պտուղների վրա սկսում են առաջանալ սև կետեր, վորոնք աստիճանաբար զարգանալով մեծանում են և բռնում պտղի մեծ մասը, վորից նա բոլորովին անպետքանում է: Տարբերում են պտուղների չոր և թաց փտումը վորը սկսվում է պտղի ծայրի մասից և աստիճանաբար տարածվում ամբողջ պտղի վրա: Պտուղների նեխման արտաքին արտահայտությունները բավական նման են իրար, թեև առաջացման պատճառները տարբեր են: Վորպես պայքարի միջոց առաջարկվում է՝ սերմերի ախտահանում, 1%-ոց բորդոյան հեղուկով սրսկում, կանոնավոր ցանքաշրջանառության կիրառում և հիվանդ պտուղների հավաքելը և այրելը:

Վնասատուներից բադրջամին մեծ վնաս է հասցնում կարագրինան, վորը կարող է բոլորովին վոչնչացնել բույսի տերևները և չորացնել թուփը: Սրա դեմ պայքարի միջոցն է փարիզյան կանաչի լուծույթով սրսկելը և թրթուրների հավաքելը:

Տ Ա Գ Դ Ե Ղ

Տափեղը (պղպեղ, բերբար) նույնպես հաճախյին յերկրների բանջարանոցների հիմնական կուլտուրաներից մեկն է և խոշոր տեղ է բռնում ժողովրդական սննդի գործում: Նա գործ է ածվում բազմատեսակ կերակուրների մեջ վորպես համեմունք՝ սուր հոտ և համ տալու համար: Այնուհետև տաքեղը գործ է ածվում թարմ, կանաչ վիճակում վորպես սալաթային բանջար և պահածոների արդյունաբերությունից մեջ՝ ֆարշիբովկա պատրաստելու համար: Տաքեղից ձմեռվա համար մեծ քանակությամբ թթու յեն գնում և վերջապես նրա հասած, կարմրած և չորացած պտուղների աղացած փոշին գործ է ածվում վորպես համեմունք՝ ձմեռան կերակուրների համար: Տաքեղի կարմրած մսից վորոշ տեղերում պյուրե յեն յեփում, վորը փոխաբերում է տոմատի պյուրեյին, սակայն վորակով նբանից շատ ցածր է:

Այսպիսով տեսնում ենք, վոր տաքեղը բազմատեսակ կերակուրների և սալաթների անբաժանելի մասն է կազմում և պահածոների արդյունաբերությունից հիմնական հումուլթներից մեկն է հանդիսանում: Առանձնակի գնահատելի յեն տաքեղի ֆարշիբովկայի պահածոները, վորոնք ձմեռվա ամիսներին, բադրջամի և տոմատի պահածոների հետ միասին, անփոխարինելի կեր են հանդիսանում, վորպես վիտամիններով և հանքային աղերով հարուստ սննդամթերքներ:

Ըստ պրոֆ. Տերեվիտինովի՝ տաքեղի պտուղների մեջ կա՝ ջուր 89,56%, սպիտակուցային նյութեր՝ 1,49%, ճարպ՝ 0,95%, ածխաջրեր՝ 5,44%, թաղանթանյութ՝ 1,8% և մոխիր՝ 0,69%:

Բացի այդ, տաքեղի մեջ կան վորոշ կծվություն տվող նյութեր, վորոնք քաջցը տաքեղների մեջ գտնվում են շատ անշան քանակությամբ:

Այսպիսով պարզ է, վոր տաքդեղը, մանավանդ նրա քաղցր տեսակները, հանդիսանում են վիտամիններով հարուստ արժեքավոր սալաթային բանջարեղեններից մեկը, վորը, վորպես հիմնական սննդամթերք չլինելով հանդերձ, ախորժելի յե դարձնում կերակուրները և նպաստում լավ մարսողության:

Սակայն այստեղ նորից պետք է մատնանշել, վոր տաքդեղը, վորպես տաք յերկրի բույս, մեր լեռնային գոտիներում և հյուսիսային շրջաններում շատ սահմանափակ է մշակվում, թեև նրա մշակութունը, ինչպես ցույց են տվել Պողոսյան շաբուլուկյան Զոնալ կայանի փորձերը, շնորհիվ սելեկցիոն վաղահաս սորտերի, ավելի հեշտությամբ կարելի յե բարձրացնել լեռնային գոտին, քան բազրջանը, վորովհետև տաքդեղի դեպքում զործածվում են կիսահաս կանաչ պտուղները, վորոնց առաջանալու համար ավելի քիչ ջերմություն և ժամանակ է պահանջվում, քան բազրջանի համար:

ՏԱՔԴԵՂԻ ԲՈՒՍԱԲԱՆԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԴԻՐԸ ՅԵՎ ՓՈՓՈԽԱԿՆԵՐԸ

Տաքդեղը նույնպես պատկանում է մորմազդիների ընտանիքին: Սա միամյա բույս է՝ ամուր, կանգուն և ճյուղավորված ցողունով, սրտաձև փայլուն տերևներով՝ մուգ կանաչ գույնի, առանց թավի և մազմզուկների: Ծաղկի կազմությունը նույնն է, ինչ վոր բազրջանին—հինգ պսակաթերթ, հինգ բաժակաթերթ, հինգ առեղ և մեկ վարսանդ: Ծաղկները սպիտակ գույնի յեն: Բեղմնավորումը կատարվում է մեծ մասամբ ինքնափոշոտմամբ, բայց հարավի տաք պայմաններում շատ հաճախ տեղի յե ունենում խաչաձև փոշոտումը:

Տաքդեղի պտուղները լինում են տարբեր ձևի և մեծության՝ մանր, կոնաձև, սրածայր, յերկարավուն, քառակուսի, լայն կոնաձև և կլոր տափակավուն: Կան նաև յերկանկյունանի, յեռանկյունանի և քառանկյունի տաքդեղներ: Չհասած պտուղը լինում է կանաչ, դեղնա-կապույտ, սպիտակ-կանաչավուն և սև գույնի: Իսկ հասած պտուղները լինում են կարմիր և դեղին: Ըստ քաղցրության, տաքդեղները լինում են կծու, կիսակծու և քաղցր:

Ինչպես բազրջանը, տաքդեղն ևս ունի գլխավոր արմատ, վորը հողում խորանալով՝ առաջացնում է մեծ քանակությամբ

յերկրորդական ճյուղավորումներ, վորոնք տարածվում են հորիզոնական ձևով հողի վերին շերտերում: Համեմատած մյուս բանջարեղենների հետ՝ տաքդեղները քիչ են ուսումնասիրված և նրանց շատ փոփոխակները դեռ նկարագրված չեն:

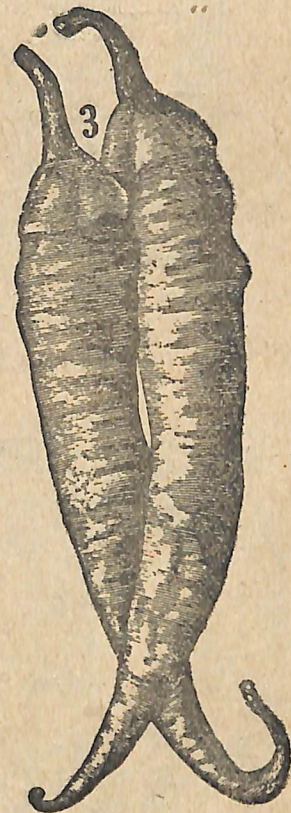
Մեզ մոտ մշակվող տաքդեղների փոփոխակներից ուշադրության արժանի յեն հետևյալները.

1. Կայեմսի. — Ամենուրեք տարածված փոփոխակ է՝ շատ կծու պտուղներով. պտուղները նեղ են, յերկար, ծայրում կոնաված և ծուռտիկ խորշմած մակերեսով: Պաղի յերկարությունը լինում է 10—12 սանտիմետր, իսկ տրամագիծը 1—1,5 սանտիմ.: Չհասած պտուղը կանաչ է, իսկ հասածը՝ կարմիր. կան նաև դեղին տեսակներ: Թուփը բավականին բարձր է, ցրված ճյուղավորումներով: Պտուղները կախված են դեպի ներքև:

2. Կաբդիմալի. — Նույնպես կծու փոփոխակ է, կարմիր, յերկար և սրածայր պտուղներով: Յերկարությունը մինչև 20—25 սանտիմետր՝ 2,5—5 սանտիմետր տրամագիծով: Գործ էածվում թե պահածոների մեջ և թե կերակուրների մեջ վորպես կծու տաքդեղ:

3. Կաբմիբ յերկաբ. — Կիսակծու փոփոխակ է՝ 10—15 սմ յերկարության և 3—4 սանտ. տրամագիծ ունեցող յերկար, կոնաձև սրածայր պտուղներով: Գործածությունը նույնն է, ինչ վոր նախորդ փոփոխակներին:

4. Բուլդոգաձև փաղցր. — Պտուղը խոշոր է, քառակուսի ձևի, յերեք կամ չորս անկյունանի: Պաղի յերկարությունը 6—7 սանտիմետր է, լայնությունը՝ 4—5 սանտիմ.: Գործ էածվում գլխավորապես կանաչ վիճակում թե կերակուրների մեջ, թե պահածոներ պատրաստելու համար: Սա կոնսերվի արդյունաբերության հիմնական

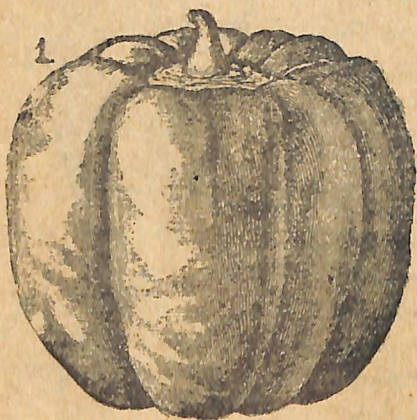

Նկ. 6. Կաբդիմալի տաքդեղ

փոփոխակն է: Կարճիւր պտուղները քաղցր լինելու հետեանքով ա յացած վիճակում այնքան էլ գործածական չեն: Ցողունը կանաչ է, հանգուցների մոտ վորոշ չափով ներկված: Շատ բերքատու է լավ վորակի փոփոխակ է. տարածված է մեր բոլոր շրջաններում:

Նկ. 7. Բուլղարական տարզեղ

Նկ. 8. Տոմատնման տարզեղ

սունանալուց կարմրում է: Պտուղները ցցված են դեպի վեր: Բաշկան բերքատու փոփոխակ է, սակայն մեղ մոտ ՀՍՖՍՀ-ում շատ սանձաճակ տարածություն ունի:

5. Ցումասեմումն ջաֆեղը (սոսունդա). — Պտուղը կլոր-տափակավուն է, լավ արտահայտված կողրերով և հասա մսով: Հասունացած պտուղը մուգ-բալանման կարմիր գույ-նի յե: Շնորհիվ իր պողի ձևի, շատ հարմար է ֆարշի համար, վորի հետեանքով գործ է ած-վում գլխավորապես պահա-ծոնների արդյունաբերության մեջ: Գոյություն ունեն այս փոփոխակի կծու և քաղցր տեսակները: Փարշերովկայի համար պործ են ածում բա-ցառապես քաղցր տեսակները: Հայաստանում քիչ տարած-ված փոփոխակ է:

6. Սպիսակ (белый король). — Սա պատկանում է սալա-թային քաղցր տաքդեղների տեսակին: Պտուղները խոշոր են, համարյա քառակուսի ձևի, ծայրի մասում քիչ նեղացած, 3—4 անկյունանի: Տեխնիկա-կան հասունացման ժամանակ պտուղն սպիտակ կանաչավուն է (մոմանման) իսկ լրիվ հա-

7. Տեղեկեմ կծու ջաֆեղներ. — Վերոհիշյալ ստանդարտ փո-փոխակներից զուտ, մեղ մոտ մեծ չափերով տարածված են, այս-պես կոչված տեղական կծու տաքդեղները: Մեր տեղական տաք-դեղների ուսումնասիրության և ստանդարտ նկարագրության չունենալու պատճառով, ստիպված ենք տեղական բոլոր տաք-դեղները մեկ անունով կոչել: Մրանք մանրապտուղ են, նուրբ մսով, յերկու, յերեք և հաճախ չորս անկյունանի, կծու պտուղ-ներով: Շատ քիչ պատահում են նաև քաղցր տեսակներ, բայց ավելի տարածված են կծու տեսակները: Տեղական տաքդեղները գործ են ածվում գլխավորապես թարմ վիճակում վորպես սա-լաթային տաքդեղներ, այնուհետև խորոված վիճակում և թթու-ների մեջ: Կերակուրների մեջ գցում են միայն կծու թյուն տա-լու համար: Պտուղները մանր են 4—6 սանտիմետր յերկար և 2—3 սանտիմ. տրամագծով: Թուփը կարճ է, մանր, փայ-լուն, մուգ կանաչ գույնի տերեւերով: Մրանք մեծ մասամբ մա-ահաս տեսակներ են և համեմատած բուլղարականի հետ քիչ բերք են տալիս:

ՀՈՂԱՅԻՆ, ԿԼԻՄԱՅԱԿԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ ՅԵՎ ՄՇԱԿՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԸ

Տաքդեղը Հարավային Ամերիկայի բույս է, վորը Յեւրո-պա յե բերվել սպանացիների միջոցով XV-րդ դարում և սկզբը-նական շրջանում մշակվել է վորպես դեկորատիվ բույս՝ զարդա-րանքի համար, Այնուհետև նրա մշակությանը արագ կերպով տարածվել է Յեվրոպայի հարավային յերկրներում՝ Սպանիայում, Փորթուգալիայում, Իտալիայում, Հունգարիայում, Բալկանյան թերակղզում և մեղ մոտ՝ Ղախմում, Անդերկովկասում, Թուրքիա տանում, Ուկրաինայում և այլ վայրերում:

Այսպիսով տաքդեղը տարածված է գլխավորապես տաք յերկրներում և հյուսիսային շրջանների և մեր լեռնային դուռու համար մեծ նշանակություն չունի: Նրա աճեցողության նվա-զագույն ջերմաստիճանը մինիմումը +12° Ցելս. է, ոպտիմումը +22—25° Ց. և մաքսիմումը 35—40° Ց.:

Այսպիսով նա միջին տեղն է բռնում տոմատի և բադրջա-նի մեջ. նա ավելի ջերմասեր է, քան տոմատը և ավելի քիչ՝ քան բադրջանը, այդ պատճառով էլ տաքդեղի մշակությանն ավելի հեշտությամբ կարելի յե բարձրացնել լեռնային գոտին և

դեպի հյուսիս, քան բաղրջանը, ժանապանդ վոր տաքդեղի պտուղ-
ները կարելի յե գործածել շատ դեռահաս վիճակում, վորի հա-
մար յերկար ժամանակ և մեծ ջերմություն չի պահանջվում:
Այս խնդրում, ի հարկե, խոշոր դեր ունի նաև սելեկցիան:

Ինչ վերաբերվում է հողի պահանջին, տաքդեղն ալիւրի
պահանջկոտ է, քան բաղրջանը: Նա պահանջում է թեթև, հա-
րուստ, թափանցիկ և լավ տաքացվող հողեր: Սեահողերում կամ
ավազակավային հարուստ հողերում տաքդեղն առաջացնում է
փարթամ թուփ և տալիս է առատ բերք: Ցանքաշրջանառության
մեջ տաքդեղը տեղավորվում է բաղրջանի հետ միասին թարմ
պարարտացումից հետո յերկրորդ տարին, կամ այդ տեղը տոմա-
տին հատկացնելու դեպքում, գնում է 4—5-րդ դաշտերում, պա-
րարտացվելով որգանական պարարտանյութերով, հեկտարին
30—40 տոնի հաշվով:

Հանքային պարարտանյութերից տաքդեղին տալիս են՝
ազոտ պարունակող պարարտանյութեր հեկտարին 240—300 կի-
լոգրամ և սուպերֆոսֆատ 350—400 կիլոգրամ: Շատ լավ ար-
դյունք է տալիս որգանական և հանքային պարարտանյութերի
միասնական գործածությունը:

Ինչպես բաղրջանի համար, տաքդեղի հողն ևս պետք է հեր-
կել աշնանից 20—22 սանտիմետր խորությամբ, իսկ գարնանը
կատարել կրկնահերկ: Պարարտացման ժամանակը և հողի մեջ
մտցնելու ձևերը նույնն են, ինչ վր լասպինք բաղրջանի
համար:

Տաքդեղի մշակությունը տարվում է լավ լուսավորված և
հարավային թեքություն ունեցող հողերում, հարթ և յերկար
մարզերով՝ շարքը շարքից 50—60 սանտիմետր և բույսը բույ-
սից 30—40 սանտիմետր հեռավորության վրա, նայած փոփո-
խակին և հողային պայմաններին: Մեկ հեկտարին պահանջվում
է 30—40.000 հատ սածիլ, վորը ստանալու համար ցանվում է
1 կիլոգրամ սերմ: Սածիլ պատրաստելու ձևերը և ժամկետները
նույնն են, ինչ վոր ասացինք բաղրջանի նկատմամբ: Վաղահաս
տաքդեղ ստանալու նպատակով ցանքն անպայման պետք է
կատարել ջերմոցներում կամ անձր ամառներում: Լեռնային գո-
տիններում մշակությունը պետք է տանել բացառապես ջերմո-
ցային սածիլներով կամ դաշտավայրի բացթիւյս սածիլներով, վո-
րոնք պատրաստ են լինում հենց այն ժամանակ, յերբ լեռնա-
յին գոտու պայմաններում հնարավոր է լինում տաքդեղը դաշտ
դուրս բերել:

Սածիլը պետք է տնկել քեշ հողում՝ առավոտյան կամ ցե-
րեկոյան հովին: Սածիլը խոր տնկել չի կարելի, վորովհետև սա
նի բաղրջանի նման ցողունից ժաղաքմատներ չի առաջացնում:
Սածիլն անպայման պետք է տնկել արժատահողով: Սածիլումը և
նրանից հետո ամբողջ խնամքը կտյանում է քաղհանի, փխրեցման
և ջրելու մեջ, ճիշտ այնպես, ինչպես բաղրջան մշակելու դեպ-
քում: Այս յերկու կուլտուրաների մշակության ագրոտեխնիկան
բոլորովին միանման է և կատարվում է միևնույն մեքենաներով
և գործիքներով, ուստի այն բոլորը, ինչ վոր ասացինք բաղր-
ջանի համար, լիովին վերաբերում է նաև տաքդեղին:

Տաքդեղի պտուղների տեխնիկական հասունացումը համար-
վում է նրանց կանաչ վիճակը, յերբ միջի սերմերը դեռ նոր են
սկսել կազմակերպվել և միայն նուրբ է ու հյութալից: Տեխնիկա-
կան հասունացումից մինչև լրիվ բուսաբանական հասունացումը՝
այսինքն պտուղների կարմրելը տեղում է բավականին յերկար
ժամանակ՝ 1—1,5 ամիս, վորպիսի ժամանակամիջոցում տաք-
դեղն անցնում է մի շարք անցողիկ շրջաններ՝ կանաչից ա-
տիճանաբար դեղնանում է և ավա կարմրում: Այդ ժամանակ
միայն էլ է սկսում կուլտանալ և դախանալ: Ամբողջ սեզոնի ըն-
թացքում տաքդեղը տալիս է 10—16 բերքահավաք, նայած կլի-
մայական պայմաններին և փոփոխակին: Ամեն անգամ հավաք-
ման ժամանակ մեծություն և նույն հասունություն ունեցող
վում են միանման մեծություն և նույն հասունություն ունեցող
պտուղները, իսկ ֆացածը ֆուլում է հաջորդ հավաքի համար:
Նայած փոփոխակին և մշակության պայմաններին, տաքդեղը
մեկ հեկտարից տալիս է 9—10 տոնն բերք. այսպես՝ բուլղարա-
կան և մյուս խոշորագույն տաքդեղները տալիս են 9—10 տոնն,
կան և մյուս խոշորագույն տաքդեղները՝ 5—8 տոնն: Տաք-
դեղի տեղական մանրագույն տաքդեղները՝ 5—8 տոնն: Տաք-
դեղի տեխնիկական հասունացումը տեղի յե ունենում ցանքից
100—110 օրում: Բերքահավաքի ժամանակ բույսերի հետ շատ
զգույշ պետք է վարվել, վորովհետև նրանց ճյուղավորումները
շատ հեշտությամբ կտրատվում են և ջարդվում: Բերքահավաքը
պետք է կատարել որվա հով ժամանակը. հավաքած բերքը պետք
է տեսակավորել և լցնել համապատասխան տարայի մեջ:

Սերմ ստանալու համար տաքդեղի պտուղները թոզնում են
թփի վրա մինչև լրիվ հասունացումը, այսինքն՝ լավ կարմրելը և
մասամբ թառամելը: Սերմացուն թոզնում են յերկրորդ կամ յեր-
րորդ բերքահավաքի ժամանակ, ընտրելով ամեն մի թփի վրա
լավ կազմակերպված 1—2 տիպիկ և առողջ պտուղ, իսկ ֆացածը
քաղում են տեխնիկական հասունացման շրջանում:

Յեթե ցանքը կատարված է զուտ սերմարուծական նպատակներով, այդ դեպքում ամեն մի թփի վրա կարելի չէ թողնել 3—4 սերմացու պտուղ, զբաղեցնելով միայն չկա թողնելու, վորովհետև թուփը սերմացուներով ծանրաբեռնելու դեպքում բերքի ապրանքային մասը զգալիորեն պակասում է:

Լավ հասունացած սերմացուն հավաքելուց հետո մի յերկու օր փռում են արևի տակ և ապա անջատում սերմերը, իսկ միայն չորացնում են և աղում կամ յեփում են պղտը, ինչպես ամսատի դեպքում: Սերմերը չորացնում են սովորական տեղում և ապա լցնում պարկերը և պահում չոր պահեստներում: Սերմը ծլունակությունը պահում է 5—6 տարի, բայց ցանկու համար պետք է վերցնել մի տարվա սերմ:

Տափեղի հիվանդությունները յեվ վնասատուները նույնն են, ինչ վոր բադրջանին: Բացի այդ, առանձնապես աչքի չէ ընկնում նրա տերևների բծավորությունը—ցերեկսպորան-անտրակ նոգը, վորն առաջացնում է պտուղների խայտադղատություն և նեխում: Սրա դեմ՝ վորպես պայքարի միջոց, առաջարկվում է սերմերի ախտահանում 0,1% սուլեմայի լուծույթի մեջ՝ 5—10 րոպե տևողությամբ, վորից հետո 10—15 րոպե անհրաժեշտ է լավ լվանալ սովորական ջրում և ցամաքեցնել:

Ընդհանուր առմամբ ագրոտեխնիկական բոլոր միջոցառումները ստանդանդյան մեթոդներով կազմակերպելու, ժամանակին և խնամքով կատարելու դեպքում աաքդեղն ունենում է փաթթամ գարգացում և չի հիվանդանում, այնպես վոր մշակության ընթացքում համարյա թե սրսկումների կարիք չի զգացվում:

Գտ. իմբ.՝ Հ. Մարջանյան
Տեխ. իմբ.՝ Հ. Մուրադյան
Լեզվ. իմբ.՝ Աբր. Գրիգորյան
Սրբագրիչ՝ Ն. Այվազյան

Դիվիզիոնի լիազոր Մ—421, հրատ. № 302, պատվ. № 88, տիրած 3000
Հանձնված է արտադրության 1936 թվի փետրվարի 2-ին
Մտարագրված է տպագրելու 1936 թվի փետրվարի 20-ին
2 1/2 տպագրական թերթ՝ 1 տպ. թերթում 38.480 տպ. նշ.
Գյուղերատի տպարան, Յերևան, Նալբանդյան № 11

30

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0977510

9112 55 409.

4 MAR 1936

11
28073

БИБЛИОТЕКА КОЛХОЗНИКА И РАБОЧЕГО СОЮЗНИКА

С. ХАЧАТРЯН

БАКЛАЖАН И ПЕРЕЦ

ВЕЛЪХОВИЗ

1936

ОРИГАНАЛ